

PROBLEM ENEOLITA U NAŠIČKOJ REGIJI*

(Prilog genezi i stupnjevanju lasinjske kulture)

ZORKO MARKOVIĆ

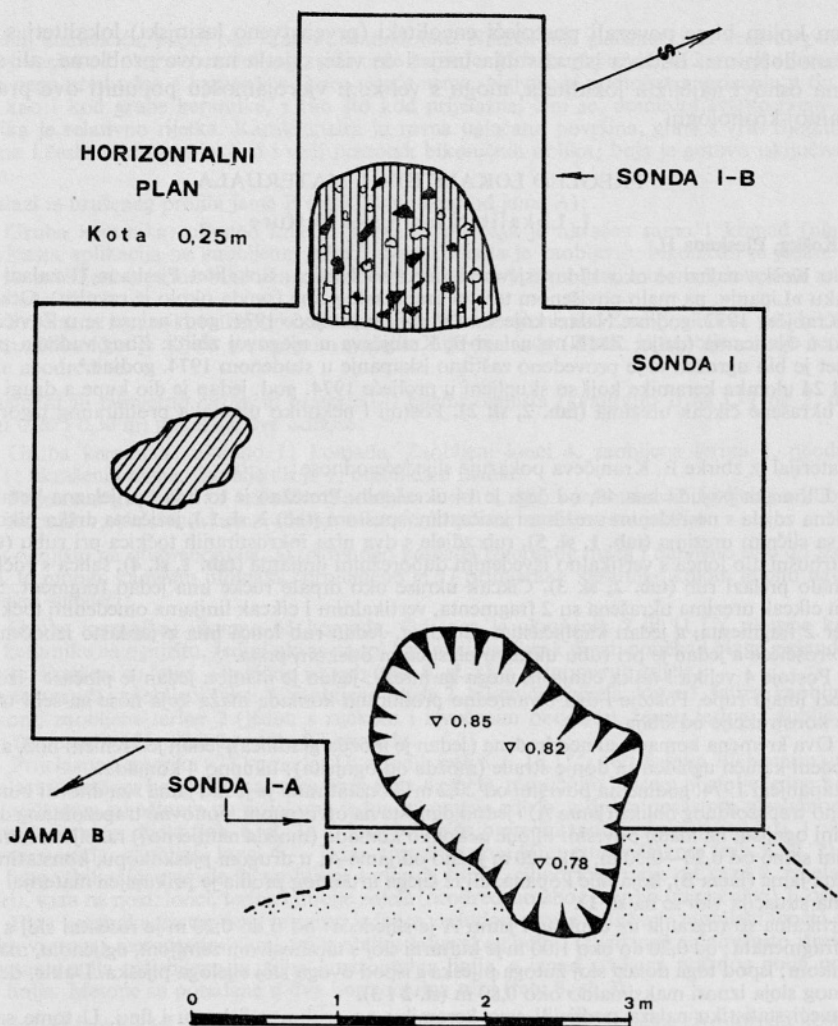
Gradski muzej, Križevci

Do nedavno je našički kraj bio posve bijela mrlja na arheološkoj karti. Budući da su prikupljeni bitno novi podaci o dosad nepoznatim arheološkim lokalitetama, dopunjena je slika razvoja ljudskog društva i njegove materijalne kulture na ovome području. Neki od tih novih podataka prelaze granice lokalnog, jer unose nove poglede na neke od postojećih problema naše arheologije, prvenstveno one sjevernohrvatske i sjevernojugoslavenske. Jedno od najproblematičnijih razdoblja u Slavoniji je svakako eneolit ili bakreno doba. Ovaj kraj je u tome razdoblju morao imati važnu ulogu. Stoga ovaj rad ima zadatak da pokuša riješiti neke eneolitske probleme, ne samo na našičkom području, nego i na području sjeverne Jugoslavije, prvenstveno genezu i stupnjevanje lasinjske kulture, naravno, uzimajući u obzir sadašnje stanje istraženosti.

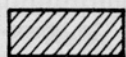
Našice i našički kraj (uvjetno rečeno našička regija) nalaze se na području srednje Slavonije (SR Hrvatska) između slavonskog istoka i zapada, te sjevera i juga. Našičko područje djelomično je smješteno na obroncima Krndije a dijelom u ravnici koja se od obronaka Krndije na jugu proteže sve do Drave na sjeveru. Planinski dio bogat je različitim vrstama kamena, uglavnom iz porodice škriljevaca, a nizina je izgrađena od morskih sedimenata i nanosa rijeka.¹ Ovaj kraj bogat je šumama kao i plodnim nizinskim i blago brežuljkastim predjelima. Od spomena vrijednih rijeka i riječica na istoku se nalazi Vuka, na sjeveru Vučica, a u centralnom dijelu Brežnica.

Historijat istraživanja eneolitskih lokaliteta u našičkoj regiji počinje vjerojatno 1875. godine bilješkom Gjüre Pilara o kamenoj sjekiri pronađenom u Donjoj Motičini.² Nastavlja se 1962. god. kada osječki Muzej Slavonije dobiva bakrenu sjekiru iz Kršinaca.³ Najviše eneolitskih lokaliteta na našičkom području pronašao je Branko Kranjčev (kojemu zahvaljujem na usmenim podacima i uvidu u njegovu zbirku). Osim njegovih nalaza poznato je i nekoliko pojedinačnih slučajnih nalaza koje su prikupili drugi. Nažalost, u nekoliko slučajeva prikupljene su samo atraktivne sjekire, dok je keramički materijal zanemaren. Budući da je lasinjsko naselje u Koški bilo ugroženo vađenjem pijeska, poduzeo je našički Zavičajni muzej 1974. god. zaštitno iskanje, kojim je rukovodio autor ovoga rada.⁴ Danas je eneolit u našičkoj regiji ipak donekle osvijetljen, ali nedostaju još neke karike

* Rad pod gornjim naslovom bio je 1975. godine nagrađen prvom prvomajskom nagradom Sveučilišta u Zagrebu. Sadašnji tekst je dopunjen i proširen.

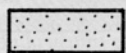
ognjište: smeđesiva zemlja s nalazima, mazom i ugljenom — *foyer: terre chatain-gris avec des découvertes céramiques, du crépi d'argile et du charbon de bois*

siva zemlja s nešto nalaza (dno na 0,30 m) — *terre grise avec quelques découvertes (fond à 0,30 m)*

jama A: tamnosiva zemlja s nalazima, mazom i ugljenom — *fosse A: terre gris foncé avec des découvertes céramiques, du crépi d'argile et du charbon de bois*

pjeskokop — *sablère*

u lancu kojim bi se povezali postojeći eneolitski (prvenstveno lasinjski) lokaliteti s rano-brončanodobnima. Buduća istraživanja unijeti će više svjetla na ove probleme, ali se već sada na osnovi najbližih lokaliteta, mogu s velikom vjerojatnošću popuniti ove praznine u lokalnoj kronologiji.

PREGLED LOKALITETA I MATERIJALA

I. Lokaliteti lasinjske kulture

1. Koška, Pjeskana II

Selo Koška nalazi se oko 17 km sjeveroistočno od Našica. Lokalitet Pjeskana II nalazi se na pašnjaku »Lipanjk«, na malo povišenom terenu gradinastog tipa (svuda oko je ravnica). Otkrio ga je B. Kranjčev 1972. godine. Nalazi koje smo skupili u proljeće 1974. god. nalaze se u Zavičajnom muzeju u Našicama (dalje: ZMN) a nalazi B. Kranjčeva u njegovoj zbirci. Zbog vađenja pijeska lokalitet je bio ugrožen te je provedeno zaštitno iskapanje u studenom 1974. godine.⁵

Od 24 ulomka keramike koji su skupljeni u proljeće 1974. god. jedan je dio kupe a drugi grube zdjele ukrašene cikcak urezima (tab. 2, sl. 2). Postoji i nekoliko ulomaka profiliranog izgorenoga maza.

Materijal iz zbirke B. Kranjčeva pokazuje slijedeće odnose:

a) Ulomaka posuda ima 48, od čega je 14 ukrašenih. Pretežno je to fina i prijelazna keramika; bikonična zdjela s nesređenim urezima i jezičastim ispustom (tab. 2, sl. 1.), jezičasta drška bikonične zdjele sa sličnim urezima (tab. 1, sl. 5), rub zdjele s dva niza inkrustiranih točkica pri rubu (tab. 1, sl. 3), trbušni dio lonca s vertikalno izvedenim duboreznim linijama (tab. 1, sl. 4), šalica s ručicom koja malo prelazi rub (tab. 2, sl. 3). Cikcak ukrase oko otpale ručke ima jedan fragment. Samostalnim cikcak urezima ukrašena su 2 fragmenta, vertikalnim i cikcak linijama omeđenim točkicama također 2 fragmenta, a jedan kapljičastim zarezima. Jedan rub lonca ima zvjezdasto izbočene plastične »roščice« a jedan je pri rubu ukrašen plastičnim otiskom prsta.

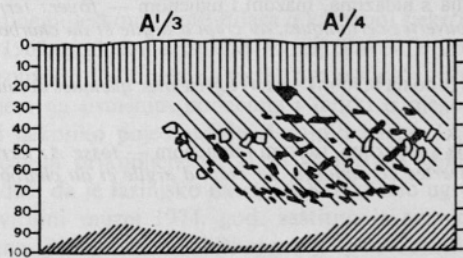
b) Postoje 4 velika i teška čunjasta utega za mreže; jedan je manji a jedan je pločast i izdužen. Svi utezi imaju rupe. Postoje i dva izvanredno profilirana komada maza koja nose na sebi tragove lagane konstrukcije od šiblja.

c) Dva kremenata komada su neodređena (jedan je možda gladilica), jedan je kremenit nož, a jedan neodređeni kamen ugladen sa donje strane (možda od ognjišta); ukupno 4 komada.

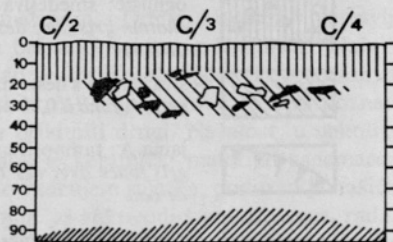
Iskapanjem 1974. godine na površini od 20,2 m² konstatirana je jedna jama »za dnevni boravak« približno trapezoidnog oblika (jama A) i jedno ognjište na otvorenom, ponovno trapezoidnog oblika. U blizini ognjišta na maloj površini bilo je nekoliko komada (možda namjerno?) razbijene keramike u dubini samo od 0,20—0,30 m. Oko 20 m južno od jame A, u drugom pjeskokopu, konstatirana je još jedna jama (jama B), koja nije kopana, ali iz čijega urušenog profila je prikupljen materijal (horizontalna situacija vidi se na sl. 1).

Vertikalna stratigrafija uz ognjište i jamu A je slijedeća: od 0 do 0,20 m je recentni sloj s nešto sitnih fragmenata; od 0,20 do oko 1,00 m je kulturni sloj s tamnosivom zemljom, ugljenom, mazom i keramikom; ispod toga dolazi sloj žutoga pijeska a ispod ovoga sloj bijeloga pijeska. Dakle, debljina kulturnog sloja iznosi maksimalno oko 0,80 m (sl. 2 i 3).

Praveći statistiku nalaza podijelili smo keramiku na grubu, prijelaznu i finu. U tome sam se rukovodio fakturom i dotjeranošću posuda. Gruba keramika ima u fakturi često primjese pijeska,

2 Koška, pjeskana II; sjeveroistočni profil jame A
— Koška, Pjeskana II; profil nord-est de la fosse A

3 Koška, pjeskana II; profil ognjišta —
Koška, Pjeskana II; profil du foyer

a i grubih kamenčića, poput one ranobrončanodobne. Nikada nije glačana i ima neravne površine. Boja joj varira od oker do crvenkaste, sivo-crne i smeđe. U fakturi prijelazna keramika ima manje pijeska nego prethodna a kamenčiće skoro uopće nema. Najviše je podložna nagrizanju u tlu. Boja varira kao i kod grube keramike, s tim što kod prijelazne, čini se, dominira svjetlocrvena. Fina keramika je relativno rijetka. Karakterizira ju ravna ugačana površina, glina s vrlo rijetkim primjesama i često ukrašavanje, kao i veći postotak bikoničnih oblika; boja je gotovo isključivo siva ili crna.

Nalazi iz urušenog profila jame B (oko 20 m južno od jame A):

a) Gruba keramika: ukupno ima 11 komada, od čega je ukrašen samo 1 komad (plastična bradavičasta aplikacija na zaobljenoj zdjeli). Šest komada je zaobljeno, bikoničan je jedan. Dvije zdjele su zaobljene a jedna bikonična, jedan vrč s drškom je zaobljen, a ulomak lonca ne može se pobliže odrediti.

b) Prijelazna keramika: ukupno ima 9 komada, ukrašenih nema. Zaobljenih ima pet, bikoničan je jedan. Bikonična je zdjela s uvučenim gornjim dijelom, jedan lonac je zaobljen, dvije terine su pobliže neodredive.

Rasipani ili namjerno razbijeni materijal u blizini ognjišta (kvadranti B na C-1 na 2, dubina između 0,20 i 0,30 m) pokazuje ove odnose:

a) Gruba keramika: ukupno 11 komada. Zaobljeni lonci 4, zaobljena terina 1, neodređeni lonac 1; ukrašenih nema. Zaobljenih je 7, bikoničnih nema.

b) Prijelazna keramika: 5 komada. Zaobljena lonca 2, kao i jedan lončić i zdjela, a 1 lonac je blago bikoničan; ukrašenih nema. Odnos bikoničnih prema zaobljenima je 1 : 4.

Na ognjištu na otvorenom (sl. 3) uz mnogo komada izgorenog maza i nabijeno dno od izgorjene zemlje, te mnogo kamenih ulomaka, pronađeno je 97 primjeraka keramike kojom je ono nabijeno. Odnosi su sljedeći:

a) Gruba keramika: ukupno 63 komada. Od toga je ukrašenih 7 ili 11,1% ukupne količine grube keramike na ognjištu. Jedini ukras na toj keramici su cikcak urezi, ponekad blago giralndoidni; šest puta ukrašeni su lonci — obično uz rub (tab. 8, sl. 1), a jednom rub zdjele.

Vrste posuda: zaobljeni lonci 7, zaobljene zdjele 2, bikonična zdjela, kupe 3, šalice, zaobljeni vrč s ručkom, zaobljene terine 2 (jedna s ručkom i izvučenim obodom), lonci, terine i dublje zdjele (manji fragmenti) 15, ručke 4, ostalo 27 komada.

b) Prijelazna keramika: 33 komada. Ukrašenih ima 6, tj. 18,1%; vertikalnim žljebljenim urezima 2, smolastom crnom bojom jedna noga vaze (tab. 6, sl. 1), plastičnim lancem postolje jedne noge od vaze, jezičastom izbočinom na prijelomu jedna bikonična zdjela, a druga nosastom plastičnom aplikacijom u gornjem dijelu (tab. 6, sl. 2). Odnos bikoničnih prema zaobljenima je 4 : 13, tj. 1 : 3,2.

Vrste posuda: zaobljeni lonci 4 — jedan s probušenom kljunastom drškom (tab. 8, sl. 2), bikoničan lonac, bikonične zdjele 2, zaobljene terine 2, šuplje, cilindrične noge od vaza 2, zdjela (vaza na nozi), vaza na nozi, lonci, terine i dublje zdjele (neodređeno zbog manjih fragmenata) 3, ostalo 17.

c) Fina keramika zastupljena je samo jednom posudom: to je ugačani, zaobljeni lončić s cilindričnim vratom i metopastim ukrasom u obliku šahovskog polja. Iznad svakog mrežasto išrafinog kvadratnog polja užljebljena je jedna horizontalna linija, a iznad svakoga praznog polja po četiri takve linije. Metope su poredane u dva horizontalna niza (tab. 8, sl. 3).

Nalazi iz jame A (sl. 2) pokazuju sljedeće rezultate: osim velike količine životinjskih kosti (nisu analizirane) ukupan broj nalazaka je 360, od čega na keramičke proizvode otpada 342 (79 iz jugoistočnog urušenog profila); ostalih 18 kom. su kremenje izradevine (15 iz normalnog iskopa, 3 iz urušenog II profila).

a) Gruba keramika: ukupno 212 komada (od toga 49 komada iz urušenog II profila). Odnos bikoničnih i zaobljenih je 10 : 98, tj. 1 : 9,8. Ukrašena su 22 primjerka ili oko 10%. Repertoar ukrašavanja je veći nego na ognjištu. Urežanim samostalnim cikcak ukrasom — u dva slučaja se radi o žljebljenju, a nekoliko puta o blago giralndoidnim linijama — ukrašeno je 6 komada (tab. 3, sl. 1; tab. 6, sl. 5). Jedna terina (tab. 8, sl. 6) ukrašena je cikcakom iznad kojega su dva reda točkica a sve se to nalazi na plastično zadebljanom rubu koji je izveden opet kao cikcak ukras. Duboko žljebljenim vertikalnim urezima ukrašena su dva primjerka (tab. 5, sl. 2), a duboreznim vertikalnim linijama jedan (tab. 6, sl. 4). Jezičaste izbočine na prijelomu imaju jedna bikonična zdjelica i jedna bikonična šalica. Dva komada ukrašena su metličastim prevlačenjem površine, a na jednome se nazire trag crvene boje. Polukružnim plastičnim lancem na trbuhu ukrašena su tri primjerka (tab. 5, sl. 7; tab. 7, sl. 4), a plastičnim lancem u gornjem dijelu posude, tj. oko kljunaste drške jedan (tab. 7, sl. 5). Jedan ulomak terine ukrašen je plastičnom spiralom (tab. 5, sl. 3), a dva druga komada rombičnim i okruglo-dugmetastom naljepkom na trbuhu.

Vrste posuda: zaobljeni lonci 11, zaobljene terine 8, zaobljeni lonci ili terine 18, neodređeni lonci ili terine 7, vjedro (tab. 3, sl. 5), zaobljene zdjele 3, bikonična zdjela, zaobljene zdjele ili vrčici 14, kupe 5, bikonične šalice 4 (jedna dječja), neodređena šalina (rub), kutljača, ostalo 138 komada.

b) Prijelazna keramika: ukupno 108 komada (od toga 24 kom. iz urušenog JI profila). Odnos bikoničnih i zaobljenih je 11 : 49, tj. 1 : 4,4. Ukrašenih primjeraka ima 8 ili 7,4%. Cikcakom je ukrašeno 5 komada (od toga jedan žljebljen, dva duborezna). Jedan je ukrašen duguljastim kraćim urezima ispod kojih su horizontalni dulji urezi, a jedan dubokim, duguljastim urezima ispod kojih je horizontalna linija. Jedna zdjelica (tab. 3, sl. 2) ukrašena je vertikalnim linijama i točkicama oko njih.

Vrste posuda: zaobljeni lonci 9 (jedan s neprobušenom kljunastom drškom — tab. 4, sl. 5), bikonični lončići 2, neodređeni lonci i terine 10, zaobljena zdjela, bikonične zdjele 4, neodređene zdjele 2, zaobljeni vrč, zaobljene zdjele ili vrčici 10, šuplje noge od vaza 3, kupe (uključujući i one od vaza na nozi) 5, bikonične šalice (jedna s drškom preko ruba) 3, neodređene šalice 2, cjedilo, kutljača, mala tanka žličica s crnom jezgrom u presjeku, ostalo 52 komada.

c) Fina keramika: ukupno 21 komada (od toga 6 kom. iz urušenog JI profila). Odnos bikoničnih i zaobljenih je 5 : 4, tj. 1,2 : 1,0; pretežu bikonični! Ukrašenih primjeraka ima 11 ili 50,2%. U šest slučajeva radi se o cikcak ukrasima (dva puta bez točkica oko ureza, četiri puta s točkicama), koji su ponekad blago girlandoidni (tab. 3, sl. 4), a nekoliko puta dopunjeni i redovima točkica pri rubu (tab. 7, sl. 1,3). Samostalne točke pri rubu i s gornje strane prijeloma dolaze samo dva puta (tab. 6, sl. 7). Jedan ulomak ukrašen je malim žigosanim kvadratićima, drugi (dio vrča) duljim vertikalnim urezima ispod kojih su vertikalne linije, a treći (bikonična zdjela) ima na prijelomu bradavičastu aplikaciju.

Vrste posuda: vrčevi (neodređeni) 3 — jedan s ručkom, bikonični lončić, bikonične zdjele 4, neodređene zdjele 3, dno zdjelice ili vrčica, ostalo 9 komada.

d) Pronađen je samo jedan veliki uteg (tab. 7, sl. 2) koji fakturom i obradom ide između grubog i prijelaznog keramičkog proizvoda.

e) Kremenih primjeraka u jami A bilo je 18 (tri iz urušenog JI profila). Od toga na noževe otpada 9 ili 50% komada; jedan nož je većih dimenzija, jedan je šiljak-rezač, četiri su srednje veličine (tab. 5, sl. 4), a tri su malih dimenzija (tab. 5, sl. 5, 6). Strugala su dva (tab. 8, sl. 4), jedno je uglačano dlijeto. Jedna sjekirica prvotno je polirana a zatim namjerno okresana. Postoje i dvije kremene jezgre i jedan kamen s uglaćanim žlijebom, te dva neodređena fragmenta.

2. Koška, Cer

Lokalitet je smješten sjeveroistočno od Pjeskane II, oko 2—3 km daleko, a u blizini asfaltna ceste za Osijek. Otkrio ga je B. Kranjčev 1974. godine. Teren je niži od onoga na Pjeskani II.

Lasinjski materijal miješa se s latenskim (?). Od lasinjskih komada može se izdvojiti dio utega, komad posude s vertikalno urezanim crtama i komad s koso urezanim crtama (cikcak?).

3. Feričanci — Vučjak, Jezero

Oko 12 km sjeverozapadno od Našica nalazi se selo Feričanci. Lokalitet je smješten oko 3 km sjevernije od vinograda na Vučjaku. U blizini lokaliteta je umjetno jezero, te zemljište IPK Osijek i poljoprivredno dobro za uzgoj svinja. Lokalitet je otkrio B. Kranjčev 1974. godine.

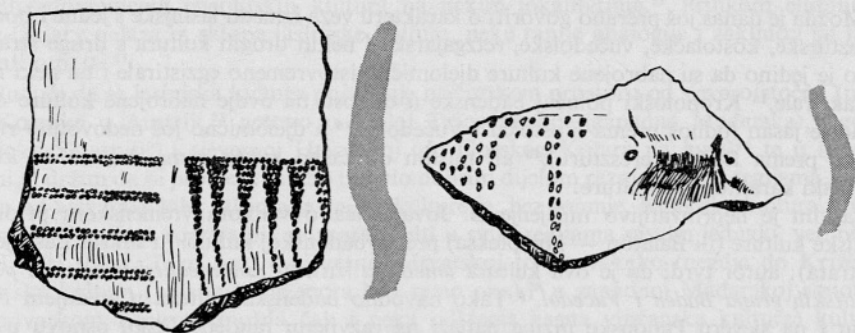
Ne možemo biti sasvim sigurni, da je ovo lokalitet čiste lasinjske kulture, jer ima materijala koji je vrlo srodan ranobrončanodobnom. Dva ulomka mogla bi pripadati lasinjskoj keramici (tab. 1, sl. 1, 2).

II. Ostali eneolitski lokaliteti

4. Razbojište, Široko jutro

Lokalitet je pronašao B. Kranjčev u proljeće 1975 godine. Smješten je oko 500 m sjevernije od mosta na Vuki kod sela Razbojište, oko 13 km udaljenog od Našica.

Uočljivo je miješanje materijala: uz starčevačku keramiku ima i teško odredive keramike, premda se može pretpostaviti (po jednom komadu s urezanom girlandom od nekoliko linija), da dio nalaza pripada kasnom brončanom dobu. Dio neukrašenih nalaza svakako pripada eneolitu, jer je na lokalitetu pronađen jedan izgorjeni komad ukrašen na kostolački način.⁶ Ovo je najraniji eneolitski sigurnije datirani nalaz na našičkom području.

4 Samatovci (po R. Drechsler-Bižić)

5. Kršinci, Lipovac

Selo Kršinci nalazi se oko 7 km jugozapadno od Našica. Franjo Guljaš iz Kršinaca izorao je 1961. god. bakrenu sjekiru na njivi Lipovac sjeveroistočno od sela.⁷ Rekognosciranjem nisu ustanovljeni drugi nalazi. Teren je niski i dugi brežuljak iznad močvarne doline. Sjekira se nalazi u osječkom Muzeju Slavonije (inv. br. 7692); duga je 28, a široka 6,5 cm. To je krstasta sjekira s jače povijenim krakovima i cjevastim zadebljenjem otvora (po M. Garašaninu tip II, 2b). Površina joj je zeleno patinirana, odozdo se vidi šav od kalupa. Oštrice i cjevasti produžetak malo su oštećeni (tab. 3, sl. 3).

6. Seona, staza za Bedemgrad

Selo Seona nalazi se oko 6,5 km jugozapadno od Našica. Godine 1974 poklonio je prof. Nikola Franjin iz Našica ZMN uglačanu kamenu sjekiru s rupom (tab. 3, sl. 6), koju je donio učenik Ivica Cvjetović iz Seone. Sjekira je navodno pronađena negdje u nizini uz stazu koja vodi od Seone prema Bedemgradu. Može biti kasneolitska (od II. stupnja sopotske kulture, tj. od horizonta Vinče C dalje)⁸ ili eneolitska.⁹

7. Donja Motičina, škola

Donja Motičina nalazi se oko 6 km zapadno od Našica. Već Gj. Pilar spominje nalaz kamene sjekire.¹⁰ Prije nekoliko godina pojavila su se još dva nalaza uglačanih kamenih sjekira. Pronašli su ih Pavao Bijuklić i Josip Nikodem iz D. Motičine. Jedna od tih sjekira (Nikodemova) dospjela je 1972 god. u ruke B. Kranjčeva, a danas je u ZMN. Navodno je pronađena oko 15 m istočno od školske zgrade.

Sjekira s rupom je uglačana. Budući da je vrlo bržljivo rađena te većih dimenzija (tab. 2, sl. 4), očito je da se radi o eneolitskom proizvodu.¹¹

8. Stara Jošava

Selo se nalazi u blizini Feričanaca. Prema usmenoj obavijesti prof. Ivane Jurković, kustosa Etnografskog odjela ZMN, neki učenik iz Stare Jošave pronašao je prije nekoliko godina uglačanu sjekiru s rupom. Ne zna se gdje je danas.

OSVRT NA KRONOLOGIJU ENEOLITA U PANONSKOJ NIZINI

Da bi se moglo prići razmatranju o genezi i razvoju lasinjske kulture potrebno je barataći s jasno utvrđenim kronološkim položajem badenske kulture. Naime, neki jugoslavenski autori (B. Jovanović, *Vojvodina*) u posljednje vrijeme zastupaju teoriju o izrazito kasnoeneolitskom karakteru badenske kulture. Ovu teoriju zastupaju već odavno u Mađarskoj i Čehoslovačkoj neki arheolozi (npr. N. Kalicz) od kojih je i preuzeta kod nas.

Možda je danas još prerano govoriti o karakteru veza između lasinjske s jedne i bodrogkereszturske, kostolačke, vučedolske, retzgajarske i nekih drugih kultura s druge strane.¹² Jasnije je jedino da su nabrojene kulture djelomično istovremeno egzistirale i na neki način kontaktirale.¹³ Kronološki položaj badenske u odnosu na ovdje nabrojene kulture djelomično je jasan (odnos prema Kostolcu i Vučedolu),¹⁴ a djelomično još nedovoljno riješen (odnos prema Bodrogkereszturu),¹⁵ ali mislim da zasad zaista nema dokaza za kasnoeneolitski karakter ove kulture.

Sasvim je neprihvatljivo mišljenje B. Jovanovića o velikom vremenskom prioritetu lasinjske kulture (ili Balaton — kompleksa) prema badenskoj kulturi (u smislu Lasinje kao supstrata): autor tvrdi da je ova kultura *umetnuta između ranoeneolitske osnove i poznoeneolitskih grupa Baden i Vučedol*.¹⁶ Tako navodno badenska kultura u srednjem Podunavlju i na sjeveru Panonske nizine nailazi na razvijenu ranoeneolitsku osnovu u vidu *Lasinje — Balaton grupe*¹⁷ i kasnoeneolitsku Bodrogkeresztur kulturu.¹⁸ Isti autor navodi stratigrafiju u Jevišovicama (Stary zamek) kao *dokaz za neposredan razvoj badenske grupe (tj. kanelovane keramike) sa poznolendelske osnove*.¹⁹ Na drugom mjestu pretpostavlja da Boleráz tip Badena (najranija faza) *u suštini odgovara završnom evolutivnom stepenu metalizirane ranoeneolitske lendelske grupe*.²⁰ Dalje tvrdi, da *horizontu spaljenih naselja mlade vinčanske i sopotske grupe u Sremu uglavnom sledi, prema raspoloživim podacima, treća faza badenske grupe (klasična kanelovana keramika)*...²¹ Dakle, zbrka je prilična: izlazi da bi lasinjska kultura (ili tip I i djelomično tip II N. Kaliczove Balaton — grupe) morala biti istovremena sa Sopotom III (Vinčom D), jer je, tobože supstrat Badenu! Istovremenost Sopota III (Vinče D) i Lasinje još nitko nije ni pretpostavio, a kamoli dokazao.

N. Kalicz također tvrdi da Boleráz — grupa (ili tip) ide iza faze II — III Balaton — grupe,²² odnosno da je Bolerazu supstrat faza II — III Balaton — grupe.²³ U istočnoj Mađarskoj je mlađa faza Bodrogkereszturske kulture (ili Bodrogkeresztur II) paralelna s jednim dijelom Lasinje (i tipovima II — III Balatona).²⁴ Kalicz ispravno paralelizira Hrnjevac (Brdo) s II. i III., pretežno s III. tipom Balatona,²⁵ a lasinjsku kulturu (zapravo lokalitet Jakšić) s I. tipom,²⁶ iako bi je trebalo paralelizirati i s dijelom II. tipa (ovdje ne ulazim u njegovu pogrešnu interpretaciju II. stupnja Lasinje: Hrnjevac je lokalitet Retzgajarske kulture, v. S. Dimitrijević, 1967). Samim tim paralelama on negira vremenski prioritet Balatona (Lasinje i Retzgajarske) prema Badenu: u Gornjoj Bebrini dolazi jedan lasinjski fragment u jami s badenskim materijalom.²⁷ Ako se uzme u obzir i S. Dimitrijevićeva korekcija interpretacije stratigrafije u Szekelyju (naime, iza Tiszapolgara i Bodrogkeresztura dolazi Baden, ali to je tek C-stupanj Badena ili Baden-Viss),²⁸ vidi se da je pala i N. Kaliczova teza o kasnoeneolitskoj badenskoj kulturi.

Pošto je sasvim očito da badenska kultura dolazi iza sopotske, vinčanske i lendelske kulture, te da je djelomično istovremena s lasinjskom i bodrogkereszturskom kulturom, a lasinjska i bodrogkereszturska kultura su međusobno (makar i djelomično) istovremene, treba donijeti slijedeći zaključak: badenska kultura je (u svojim počecima) ranoeneolitska, tj. (da se ne igramo terminima koje svatko upotrebljava na svoj način) dolazi poslije horizonta Vinče D, Sopota III i raznih lendelskih kultura, dakle poslije kultura koje već donekle poznaju obradu bakra ali se još ne mogu smatrati izrazito eneolitskima, odnosno bakrenodobnima.²⁹

PROBLEM GENEZE LASINJSKE KULTURE

Od nekoliko različitih ranijih mišljenja o genezi lasinjske kulture (R. Pittioni, J. Ko-rošec) najbliže konačnom rješavanju problema je mišljenje S. Dimitrijevića koje je temeljeno na analizi oblika, ukrašavanja i zajedničke pojave lasinjske keramike s keramikom

drugih istovremenih eneolitskih kultura na nekim lokalitetima.³⁰ Prilikom eliminiranja Retz-Gajary nalaza iz sklopa lasinjske kulture, neke ranije analogije i zaključci su nužno morali otpasti.³¹

Budući da se lasinjska kultura pojavljuje na širokom prostoru od sjeveroistočne Italije³² do Koruške u Austriji,³³ gotovo u cijeloj Transdanubiji (zapadna Mađarska),³⁴ gotovo u cijeloj Sloveniji³⁵ i sjevernoj Hrvatskoj (do Gorskog Kotara na jugu)³⁶ te u sjevernoj Bosni,³⁷ držim da bi problem geneze trebalo dobrim dijelom razmatrati po regijama. Naime, jedan od »stvaralačkih« faktora lasinjske kulture je, bez sumnje, badenska kultura.³⁸ Ostali faktori, prije svega supstratni, ne moraju biti u svim regijama sasvim jednaki, već bi prije mogli biti slični. Tako npr. u sjevernoj Hrvatskoj to je svakako (negdje do Križevaca) sopotska kultura (južnije to ne mora biti samo ona),³⁹ u zapadnoj Mađarskoj sopotska i Zengövarkony-Lengyel (možda čak i neka odbjela kasna vinčanska kultura) kultura.⁴⁰ U sjevernoj Bosni to je ponovno djelomično sopotska kultura, uz mogućnost utjecaja kasne Vinče i Butmira.⁴¹ U Austriji treba očekivati utjecaj ostalih lendelskih kultura,⁴² kao i u Sloveniji i u sjeveroistočnoj Italiji, premda je u ove dvije potonje zemlje kasno-neolitski supstrat sasvim nepoznat. Prema svemu iznesenome za očekivati je skorou mogućnost raščlambe regionalnih tipova ili pak mogućnost posebnog regionalnog stupnjevanja, odnosno razvoja lasinjske kulture.⁴³

Udio supstrata lasinjske kulture u našičkoj regiji moguće je danas sagledati u drugačijem svjetlu nego ranije: danas je poznato ukupno šest sopotskih lokaliteta u našičkoj regiji i nekoliko u blizini (sl. 5). U našičkoj regiji kasnoneolitskom dijelu sopotske kulture (III. stupanj) pripadaju Podgorač-Lanik i Podgorač-Zečjak,⁴⁴ vjerojatno II. stupnju pripada Donja Motičina — Groblje,⁴⁵ I — B stupnju Podgorač — Ražište⁴⁶ a lokaliteti Razbojište — Gajnica i Vukojevci — Pašnjak zasad su pobliže neodredivi.⁴⁷ U III. stupnju sopotske kulture egzistiraju i lokaliteti koji se nalaze u blizini ove regije: Samatovci⁴⁸ (20,5 km sjeveroistočnije od Koške) i Štrbinci kod Đakova.⁴⁹

Bez obzira što na Pjeskani II u Koški imamo izrazito kasniju fazu lasinjske kulture bit će zanimljivo usporediti neke zajedničke pojave na sopotskim lokalitetima III. stupnja i na Pjeskani II (lokalitet Cer ima premalo materijala, a Feričanci — Vučjak je donekle nesiguran, također zbog malo materijala). Udaljenost između Koške i Podgorača je oko 12,5 km, a između Koške i Vukojevaca oko 15 km. Dakle, ovi sopotski lokaliteti su izrazito blizu dva lasinjska lokaliteta u Koški, te izvjesni utjecaji ili baza dolaze u obzir. I krajevi oko Samatovaca i Štrbinaca mogli su kontaktirati s Koškom bez većih prepreka (močvare ne ubrajam u ozbiljne prepreke jer nisu bile prepreke niti na znatno većim udaljenostima, npr. u Mađarskoj).

Jama A na Pjeskani II dala je ove podatke o odnosu bikoničnih i zaobljenih keramičkih oblika: gruba keramika dala je 10 bikoničnih i 98 zaobljenih komada, prijelazna 11 bikoničnih i 49 zaobljenih, a fina 5 bikoničnih i 4 zaobljena. Površinski nalazi s Lanika u Podgoraču pokazuju da je u finoj keramici odnos drugačiji (4 : 26).⁵⁰ Gledaju li se svi komadi zajedno, tada u jami A ima 26 bikoničnih i 151 zaobljeni fragment (1 : 5,8) a na Laniku 4 bikonična i 31 zaobljeni (1 : 7,7).⁵¹ Na Zečjaku u Podgoraču⁵² do danas su pronađena 93 fragmenta keramike koju je praktično nemoguće podijeliti po finoći. Neki bikonični komadi pokazuju velike sličnosti s profilima lasinjskih bikoničnih zdjela, što, uz ostalo, također upućuje na III. stupanj sopotske kulture. Bikoničnih ulomaka ovdje ima 7 a zaobljenih je 41 (1 : 5,8), što znači da omjer sasvim odgovara nalazima jame A u Pjeskani u Koški. Značajno je da se kod fine keramike broj bikoničnih komada povećao vrlo mnogo u odnosu na sopotsku kulturu,⁵³ ali u cijelom inventaru omjer je ostao isti. Ognjište na Pjeskani II dalo je gotovo iste rezultate jer je odnos bikoničnih i zaobljenih 5 : 37 (1 : 7,4).

5 Eneolitska nalazišta i kasnoneolitski supstrati u našičkoj regiji — *Localités énéolithiques et substrats de l'énéolithique avance dans la region de Našice*

● *Localités de la culture de Lasinja*

▼ *Autres localités énéolithiques*

■ *Localités de la culture de Sopot*

La region plus restreinte de Našice est hachuree.

- 1 Koška, pjeskana II
- 2 Koška, Cer
- 3 Feričanci-Vučjak, jezero
- 4 Razbojište, Široko jutro
- 5 Kršinci, Lipovac
- 6 Seona, staza za Bedemgrad
- 7 Donja Motičina, škola
- 8 Stara Jošava
- A Podgorač (Razište, Zečjak, Lanik)
- B Razbojište, Gajnica
- C Vukojevci, pašnjak
- D Donja Motičina, groblje
- E Samatovci
- F Gorjani
- G Štrbinci
- H Gradac kod Pleternice

Starčevačka tehnika pečenja posuđa (s crnom jezgrom u presjeku), djelomično preuzeta od sopotske kulture, prisutna je i na Zečjaku⁵⁴ i na Laniku, a i na Pjeskani II (tab. 1, sl. 6; tab. 2, sl. 2; tab. 8, sl. 1, 2) i to gotovo isključivo kod grubog posuđa. Izraziti primjer kontinuiteta su i kljunaste drške (tab. 4, sl. 5; tab. 7, sl. 5; tab. 8, sl. 2), preuzete gotovo bez ikakvih izmjena od sopotske kulture,⁵⁵ na što je u mađarskom materijalu ispravno ukazao

N. Kalicz.⁵⁶ Kod nas takve drške, izuzev u Koški, nisu do danas konstantirane.⁵⁷ Iz Koške su poznate i uobičajene lasinjske kutljače s cjevastim nastavkom za nasad drške (tab. 5, sl. 8), za koje je S. Dimitrijević pretpostavio porijeklo iz drugih lendelskih kultura (najvjerojatnije iz moravsko-lendelske).⁵⁸ Premda isti autor drži da su šuplje noge cilindričnog oblika potekle od lendelskih kultura iz Moravske i Mađarske,⁵⁹ držim da su mogle poteći i od sopotske kulture.⁶⁰ Noge sa zadebljanjem u gornjem dijelu (tab. 6, sl. 3) nastavak su sopotskih trbušastih nogu.⁶¹ Utezi za ribarske mreže (tab. 7, sl. 2) također su nastavak sopotskih većih i manjih utega.⁶²

Na sopotskom lokalitetu Lanik postoje i plastična nosasta izbočenja,⁶³ kakva postoje i na Pjeskani II (tab. 6, sl. 1). Plastični lanac (tab. 5, sl. 7; tab. 7, sl. 4, 5) također je preuzet od sopotske kulture.⁶⁴ Plastična spirala (tab. 5, sl. 3) vrlo je rijetka (ovo je zasad jedini primjerak): možda je preuzeta od butmirske kulture.⁶⁵ Važno je naglasiti i to da su se od sopotske i vinčanske kulture razvile jezičaste izbočine na prijelomu, tako česte i karakteristične za Lasinju (tab. 2, sl. 1; tab. 6, sl. 7; tab. 7, sl. 1).⁶⁶

Držim da je pogrešno izvođenje gotovo svih ukrasnih tehnika od badenske i ostalih eneolitskih kultura.⁶⁷ Tako npr. jedna vrst kaneliranja, koja često dolazi u zapadnoj Mađarskoj,⁶⁸ očito vodi porijeklo od vinčanskih⁶⁹ i sopotskih uzora.⁷⁰ Duborez (tab. 1, sl. 6; tab. 4, sl. 1; tab. 6, sl. 4) također vuče porijeklo iz sopotske kulture.⁷¹ I žljebljeno urezivanje (tab. 3, sl. 4; tab. 5, sl. 2; tab. 8, sl. 3, 4) ima analogije u ovoj kulturi.⁷²

Vidljivo je da su cikcak ukrasi najčešći na lasinjskoj keramici, ne samo na Pjeskani II (tab. 2, sl. 2; tab. 3, sl. 1, 4; tab. 4, sl. 1; tab. 6, sl. 5; tab. 7, sl. 1, 3; tab. 8, sl. 1, 5, 6), nego i inače.⁷³ Jasno je da u poznatoj formi nisu preuzeti iz sopotske kulture (u lasinjskoj su češće uz njih i točkice), ali se ne može negirati jedna tradicija urezanog, užljebljenog ili duboreznog cikcaka u sopotskoj i vinčanskoj kulturi.⁷⁴ Lako je moguće da je u lasinjskoj kulturi došlo do ovako masovne upotrebe cikcaka baš zbog te tradicije, zbog koje, najzad, nije bilo teško preuzeti tuđi (badenski) način izvedbe ukrasa, odnosno badenske motive.

Zanimljiva je i usporedba ukupnog broja ukrašenog materijala. Jama A na Pjeskani II dala je 11,9% ukrašene keramike (41 komad), a ognjište 14,4% (14 komada). Najviše površinskih nalaza u blizini ima sopotski lokalitet Ražište u Podgoraču;⁷⁵ danas je poznato 298 primjeraka keramike, od čega je ukrašenih 28, odnosno 9,3%. Ukrašenih nalaza sopotski lokalitet ima manje, ali to nije velika razlika; u odnosu na jamu A manjak iznosi samo 2,6%.

Mislim da ovi pokazatelji jasno predložuju jak (premda ne uvijek naglašeno uočljiv) utjecaj sopotske baze na formiranje konačnog izgleda lasinjske kulture. Taj utjecaj izgleda tim jači ako se uzme u obzir da pravih badenskih elemenata ima, zapravo, vrlo malo, premda se ne može negirati da oni daju konačni pečat lasinjskoj keramici (trbušasti lončići i lonci s cilindričnim vratom, žigosani ubodi itd.).⁷⁶ Baza na koju je djelovala badenska kultura nije svagdje sopotska nego su tu i druge lendelske kulture (uz vinčanski utjecaj), a u Gorskom Kotaru i Lici možda je zaista u tvorbi Lasinje sudjelovala i hvarska kultura.⁷⁷

STUPNJEVANJE LASINJSKE KULTURE

Ranije pretpostavljeni A stupanj lasinjske kulture⁷⁸ ovdje bih samo naznačio u grubim potezima. Put k stupnjevanju ove kulture pripremljen je kasnijim radovima S. Dimitrijevića.⁷⁹ Čini se da je točna i njegova novija teza o barem djelomičnom vremenskom prioritetu lasinjskih lokaliteta iz Slovenije.⁸⁰ Budući da lasinjska kultura nosi jak pečat Sopota, ne vjerujemo da najraniji stupanj ne bi bio zastupljen i u sjevernoj Hrvatskoj: badenska jama u Gornjoj Bebrini dala je, uz nalaze Badena B i Kostolca jedan rani lasinjski ulomak.⁸¹

U sjevernoj Bosni je sličan slučaj; lasinjski horizont na Visu došao je ispod horizonta s razvijenom kostolačkom kulturom.⁸²

Karakteristični lokaliteti **A stupnja lasinjske kulture** na području SR Hrvatske bili bi Hrsina — »Gorica«⁸³ i (pred kraj ovog stupnja ili na prijelazu u B stupanj) Jakšić,⁸⁴ u SR Sloveniji Ajdovska jama,⁸⁵ Drulovka⁸⁶ i Resnikov kanal kod Iga;⁸⁷ u zapadnoj Mađarskoj vjerojatno poseban tip lasinjske kulture ovoga stupnja predstavljao bi lokalitet Keszthely-Fenékpuszta, Vamhaz.⁸⁸ Od ovih lokaliteta naročito je Drulovka pogodna za predočenje potpunije slike ovoga stupnja.

Osnovna obilježja prepoznatljivosti A stupnja: prije svega to su kostolački profili zdjela i kupa (premda ih nema na svakom lokalitetu)⁸⁹ i gotovo identični oblici viših bikoničnih lonaca u III. stupnju sopotske kulture i u Drulovci,⁹⁰ odnosno Ajdovskoj jami⁹¹ i Resnikovom kanalu⁹² (u lasinjskoj kulturi ti lonci često imaju viši prijelom). Karakterističan ukras ove faze je urezani motiv »riblje kosti«, tj. cikcak ornament u vertikalnom slijedu,⁹³ poput badenskih ukrasa u tipu Boleraz⁹⁴ ili u tipu Uny (stupanj B).⁹⁵ Karakterističan je i izgled nogu od zdjela na nozi: u ranijem razdoblju A stupnja noge su ili cilindrične⁹⁶ ili zdepasto proširene⁹⁷ kao u III. stupnju sopotske kulture.⁹⁸ Prototip kasnije noge sa zadebljanjem javlja se tek izuzetno.⁹⁹ Porijeklo takvoj nozi je u trbušastim nogama III. stupnja sopotske kulture.¹⁰⁰ Zapadnomadžarska varijanta Lasinje A (po N. Kaliczu tip I. Balaton grupe) ima dodirnih točaka ne samo sa sopotskom, nego i s vinčanskom kulturom.¹⁰¹

Da rezimiramo: A stupanj lasinjske kulture bio bi prepoznatljiv po kostolačkim profilima zdjela i kupa, po višim bikoničnim loncima (obično s ručkama), po vertikalno urezanom cikcak motivu, po cilindričnim ili zdepasto proširenim nogama zdjela na nozi, te (u zapadnoj Mađarskoj, djelomično slično i na Resnikovom kanalu i u Drulovci) po kaneliranju gornjih dijelova zdjela i lonaca.¹⁰²

Karakteristični lokaliteti **B stupnja lasinjske kulture** na području SR Hrvatske bili bi Koška — Pjeskana II, Lasinja — Talijanovo brdo,¹⁰³ Kiringrad (najranija faza B stupnja)¹⁰⁴ i Čakovac (kod Ogulina);¹⁰⁵ u SR Sloveniji Ptuj¹⁰⁶ i Partski kanal kod Iga;¹⁰⁷ a u zapadnoj Mađarskoj Keszthely-Fenékpuszta II,¹⁰⁸ Zalavár-Mekenye¹⁰⁹ i vjerojatno Letenye-Szentkeresztomb.¹¹⁰ Lasinjski vrč iz groba 10 bodrogereszturske nekropole u Szentes-Kistőkeu također pripada B stupnju, kako je već to ranije utvrdio S. Dimitrijević.¹¹¹ Ovdje će biti obrazložene karakteristike B stupnja s posebnim obzirom na materijal s Pjeskane II u Koški.

Uz sav inventar ukrasa iz Lasinje i Kiringrada (ljestvičasti motiv, viseće i sjedeće girlande od nekoliko linija, metopasto razdijeljena površina, trokuti išrafrani linijama i s kukama na kraju, koncentrični krugovi, rozete itd.),¹¹² ovamo spadaju i plastični »lanci« (tab. 5, sl. 7; tab. 7, sl. 4, 5), plastične spirale (tab. 5, sl. 3), plastična cikcak izbočenja pri rubu posude (tab. 8, sl. 6), horizontalno urezani (ponekad blago giralnoidni i s točkicama) užljebljeni ili duborezom izvedeni cikcak ukrasi (tab. 2, sl. 2; tab. 3, sl. 1, 4; tab. 4, sl. 1; tab. 6, sl. 5; tab. 8, sl. 1, 5, 6), vertikalni, duboko žljebljeni i duborezni urezi (tab. 1, sl. 4; tab. 5, sl. 2; tab. 6, sl. 4), kao i nesređeni (*kaotični*) urezi (tab. 1, sl. 5; tab. 2, sl. 1).

Lončić s metopasto raspoređenim ukrašenim i neukrašenim poljima (sistem šahovske ploče — tab. 8, sl. 3) ima analogije na nekoliko različitih strana. Badenska kultura (od B stupnja) pozna sistem mrežastog ukrašavanja, ali sasvim drugačije koncipiranog (trokutaste površine omeđene točkicama ili mrežom pokrivena gotovo cijela površina).¹¹³ Bodrogeresztur kultura (ili Bodrogeresztur stupanj Tiszapolgar-Bodrogeresztur kulture) u svojoj mlađoj fazi pozna mrežasti i ljestvičasti motiv koncipiran slično mreži na našem lončiću.¹¹⁴ Zanimljivo je da ista kultura pozna i sistem šahovskih polja,¹¹⁵ kao i pravo-

kutne metope,¹¹⁶ što je već prilično blizu našem primjerku. Sistem pravokutnih i kvadratnih metopa, te sistem šahovskih polja pozna i vučedolska kultura B-1 i B-2 stupnja, u čijem inventaru ima i vrlo slično raspoređenih metopa.¹¹⁷ Veze s Retz-Gajary kulturom (naročito tipom Kevderc-Hrnjevac) također su uočljive donekle u rasporedu ali najviše u načinu izvedbe i u duboko žljebljenim horizontalnim linijama koje omeđuju redove metopa.¹¹⁸ Ova kultura pozna i kvadratne metope ispunjene mrežastim ukrasom (III. tip Balaton grupe),¹¹⁹ kao i išrafirane trokute,¹²⁰ što ju sve veže uz ovaj ili uz druge nalaze B stupnja Lasinje.¹²¹

Veze s Retz-Gajary kulturom pokazuju i duboko užljebljene horizontalne linije na još nekim primjercima iz Koške (tab. 3, sl. 4; tab. 8, sl. 5) kao i iz Lasinje¹²² i Kiringrada,¹²³ Partskog kanala,¹²⁴ te mađarskih lasinjskih lokaliteta.^{124a} Treba svakako uzeti u obzir izvjesni vremenski prioritet ovih ukrasa u lasinjskoj kulturi.¹²⁵ I veze s Bodrogkereszturom II uočljive su u ljestvičastim motivima i trokutima s kukastim završecima iz Lasinje,¹²⁶ Kiringrada¹²⁷ i Zalavára (Mekenye).¹²⁸ Veze s Vučedolom B pokazuju pravokutne metopaste površine ili uokvireni ukrasi u Lasinji,¹²⁹ Kiringradu¹³⁰ i Čakovcu kod Ogulina.¹³¹

Oblici posuda s djelomično isti kao i u prethodnom stupnju: bikonične zdjele s oštrim prijelomom (tab. 1, sl. 5; tab. 2, sl. 1; tab. 4, sl. 4; tab. 6, sl. 7; tab. 7, sl. 1), vaze na šupljnoj nozi (tab. 6, sl. 1) — zadebljanje na nozi se »povlači« gore, šalice s drškom koja ide malo preko ruba (tab. 2, sl. 3), kljunaste drške na većim posudama (tab. 4, sl. 5; tab. 7, sl. 5; tab. 8, sl. 2), vrčevi (tab. 5, sl. 1; tab. 8, sl. 5) itd. Nestaju lonci s oštrim prijelomom trbuha, koji su tako karakteristični za prethodni stupanj. Novi oblik je lončić čija profilacija najviše podsjeća na bodrogkereszturske »lonce za mlijeko« (tab. 8, sl. 3),¹³² s tim što nema karakteristične ušice pri rubu. Česte su i trbušaste zdjele s cilindričnim vratom (tab. 3, sl. 4; tab. 7, sl. 3),¹³³ kao i terine i lonci sa zadebljanjima pri rubu (tab. 3, sl. 1; tab. 8, sl. 1, 6).¹³⁴

Lasinja B očito sadrži elemente Bodrogkeresztura II, Vučedola B i prethodne elemente Retz-Gajary kulture, te je treba smatrati istovremenom s nabrojenim kulturama, kako je to u globalu već učinio S. Dimitrijević.¹³⁵ Mogućnost utjecaja lasinjske kulture na vučedolsku pretpostavio je (u prenošenju nekih oblika od sopotske kulture) isto S. Dimitrijević,¹³⁶ ali teško da će se moći održati Tasićeva teza o različitim supstratima vučedolske kulture u Slavoniji, Srijemu, i Sloveniji;¹³⁷ naime, kostolačka kultura bi trebala biti supstrat Vučedolu u Slavoniji i Srijemu a lasinjska Vučedolu u Sloveniji.¹³⁸ Između lasinjske kulture s jedne, te Bodrogkeresztura i Vučedola s druge strane, vjerojatno su postojali obostrani utjecaji a ne tako jednostrani kako misli N. Tasić.

Predloženom popisu lokaliteta B stupnja lasinjske kulture možda će se kasnije moći pribrojiti i Visoko brdo u Lupljanici kod Dervente,¹³⁹ te neki elementi stratuma I u Gornjoj Tuzli¹⁴⁰ (oba lokaliteta u SR BiH). Zbog nedovoljno jasnih situacija ispušteni su iz teksta i neki drugi lokaliteti koji su možda egzistirali u ovome stupnju.

ENEOLIT ŠIRE NAŠIČKE REGIJE I POČETAK RANOGA BRONČANOG DOBA

Od eneolitskih kultura na našičkom terenu zasad je konstatirana samo lasinjska. Na osnovi analogija s lokalitetima u blizini može se pretpostaviti da će uskoro biti otkriveni neki lokaliteti ostalih eneolitskih kultura.

U Razbojištu — Široko jutro pronađen je jedan fragment kostolačke keramike, što upućuje na blizinu kostolačkih naselja. U Ašikovcima kod Pleternice (lok. »Vražjak«) postoji jedno kostolačko naselje,¹⁴¹ a u Samatovcima ima badenskih, vučedolskih i kostolačkih

	ZAPADNA MAĐARSKA WEST - UNGARN	SLOVENIJA SLOWENIEN	SJEVERNA HRVATSKA NORD-KROATIEN	SRIJEM SYRMIE	SREDNJE POTISJE MITTEL-THEISS	SJEVERNA BOSNA NORD-BOSNIEN
2600	ZENGOVÁRKONY			V I N Č A	MLAĐA POTISKA HERPÁL Y	V I N Č A
2500	LENGYEL B	?	S O P O T III	D-1 D-2	CSÖSZ - HALOM	D-1 D-2 S O P III O T
2400						
2300	A B A B-1 D	Keszthely- Fenekpuszta Vamház Drulovka Ajdovska jama Resnikov kanal	Hrsina	A B	I TISZA - POLGAR II	A B BADEN V I S L A S I N
2200						
2100	E N B-2	L A S I N J A Zalavár- Mekenye Partski kanal I Jaksic Kiringrad Lasinja Čakovac		A B-1	I BUDROG - KERESZTUR II	KOSTOLAC A B
2000						
1900	C	RETZ- GAJARY KEVDERC- HRNJEVAC	Koška, pjeskana II	VUČEDOL B-2	BADEN - VISS	B-2 Visoko Brdo?
1800	GLOCKEN-BECHER ALSÓNÉMEDY NAGYREV KISAPOSTAG	VUČEDOL C LJUBLJANA ALPSKI TIP	? LITZEN	C VINKOVCI B-1 B-2	MAKO NYIRSÉG NAGYREV HATVAN	VUČEDOL C VINKOVCI
1700						

nalaza (sl. 4).¹⁴² Mitrovac je vučedolski¹⁴³ a Hrnjevac je Retz-gajarski lokalitet.¹⁴⁴ Jedan Retz-gajarski lokalitet nalazi se u neposrednoj blizini našičkoga područja: to je Popovčica — Katinska (blizu Đakovačke Satnice).¹⁴⁵ Kod Đakova se nalazi i jedan vučedolski lokalitet (Viškovački vinogradi).¹⁴⁶ R. R. Schmidt je spomenuo i vučedolske nalaze iz artiljerijske kasarne u Osijeku.¹⁴⁷

Ukratko: za očekivati je pojavu lokaliteta bar neke od nabrojanih kultura (badenske, kostolačke, vučedolske, Retz-gajarske) na našičkom području, tim prije što je poznato da su predstavnici bar nekih od navedenih kultura međusobno komunicirali¹⁴⁸ ili čak stanovali u neposrednoj blizini.¹⁴⁹

Lokalitet Razbojište — Široko jutro ima zasad najstariji eneolitski materijal. Lokalitet Cer u Koški je vjerojatno nešto stariji od Pjeskane II, premda ne mora pripadati ranijem stupnju; terenske prilike su pogodnije za život na Pjeskani II, te se možda lasinjsko stanovništvo Cera jednostavno preselilo na Pjeskanu II, doživjevši koju poplavu. Lokalitet kod Jezera u Vučjaku Feričanačkom ima izrazito mlađi materijal od Pjeskane II (lažni litzenski ukras i sl.), te možda predstavlja već rano brončano doba. Bakrena sjekira iz Kršinaca vjerojatno pripada kasnom eneolitu,¹⁵⁰ budući da ranoeneolitske kulture rijetko poznaju tako dobru obradu bakra.¹⁵¹ Ostala tri lokaliteta su neupotrebljiva za lokalnu kronologiju jer imaju samo kamene sjekire s rupom (kladiva).

Litzenski i panonsko inkrustirani nalazi s prijelaza rane u srednju bronzu pronađeni su na lokalitetu Breški-put u Podgoraču,¹⁵² međutim, to je tek Reinecke BrZ A-2 i A-3.¹⁵³ Dakle, između kraja eneolita i ovoga lokaliteta ostala je praznina od oko 150 godina. Možda će tu spadati dio nalaza s lokaliteta Feričanci — Vučjak, Jezero. Na lokalitetu Gajnica u Razbojištu uz ostale nalaze (sopotski i drugi) pronađen je i jedan rubni ulomak terine ili zdjele, koji po profilaciji podsjeća na keramiku vinkovačke kulture,¹⁵⁴ te jedan komad s plastičnom »gredom« ispod ruba, koji također ima analogije u vinkovačkom materijalu.¹⁵⁵ Ovine potonjem komadu slični su i neki ulomci s lokaliteta Jabukovac na vukojevačkom Srdelovcu i s početka sela na Vučjaku u Feričancima.¹⁵⁶ Fakturom ovi komadi podsjećaju na grubu i prijelaznu ranobrončanu keramiku (kao što je npr. ona iz Podgorača).

Prema svemu iznesenome, poslije eneolita, na početku ranoga brončanog doba, u našičkoj regiji valja zasad očekivati pojavu materijala vinkovačke kulture (analogije ima na lokalitetu Razbojište, Gajnica), a možda i neke istovremene srodne ranobrončanodobne kulture (lokaliteti: Feričanci — Vučjak, Jezero i Selo; Vukojevci — Srdelovac, Jabukovac).

Zaštitnim iskapanjem lokaliteta Pjeskana II u Koški i prikupljanjem površinskog materijala dobivena je donekle ispunjena slika razvoja eneolitskog stanovništva našičke regije. Na temelju usporedbe materijala sa sopotskih lokaliteta s onim na Pjeskani II pokušalo se prikazati koliki je udio supstrata u formiranju ove kulture. Isti lokalitet pružio je čvrst oslonac za definiranje mlađe faze (B stupanj) lasinjske kulture, što je pomoglo i rješavanju pitanja definiranja starije faze. Prijelaz iz eneolita u razvijeno rano brončano doba utvrđen je analogijama s materijalom vinkovačke kulture. Nejasnoće koje su ostale i nakon ovog rada vjerojatno će riješiti nastavak istraživanja u budućnosti.

Na temelju dobivenih rezultata, te kronoloških tabela N. Kalicza,²⁵ S. Dimitrijevića¹⁵³ i B. Bruknera (*Vojvodina*, T. XVIII) izradio sam kronološku tabelu koja je priložena uz ovaj rad a obrazložena u tekstu (sl. 6).

¹ S. MAJSTORVIĆ, *Našice kroz 700 godina*, (Zagreb 1973) 3.

² G. PILAR, *Rad JAZU* 33, (1875) 49.

³ M. BULAT, Bakrene sjekire u Muzeju Slavonije, *Osječki zbornik* 8, (1962) 13—14, T. II, 6; T. III, 11.

⁴ Z. MARKOVIĆ, Pjeskana II — pašnjak Lipanj, Koška, Našice — zaštitno iskopavanje naselja lasinjske kulture, *Arheološki pregled* 16, (1974) 37 ss.

⁵ Osim gore navedenog izvještaja postoji i predizvještaj u: *Glasnik slavonskih muzeja* 27, (1975) 18—19.

⁶ A. BENAC, Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture, *Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu* 17, (1962) 21 ss (dalje: BENAC 1962).

⁷ V. bilješku 3.

⁸ S. DIMITRIJEVIĆ, *Sopotsko-lendelska kultura*, Monographiae archaeologicae 1, (Zagreb 1968) 41, T. XX, 6 (dalje: DIMITRIJEVIĆ 1968).

⁹ S. DIMITRIJEVIĆ, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *Opuscula archaeologica* 5, (1961) 22 ss (dalje: DIMITRIJEVIĆ 1961). — J. KOROŠEC, Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, *Razprave 1. razr. SAZU* 3, (1953) T. XVI, 1a, 2a (dalje: KOROŠEC 1953). — R. R. SCHMIDT, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945 (dalje: SCHMIDT).

¹⁰ v. bilješku 2.

¹¹ N. KALICZ, Funde der Balaton-Gruppe in Südtransdanubien, *Janus Pannonius Múzeum Évkönyvéböl* 14—15, 1969-70 (Pecs 1974) T. VII, 1 (dalje: KALICZ 1974). — SCHMIDT, Textbild 43/2; 61/1, 3.

¹² N. TASIĆ, *Badenski i vučedolski kulturni kompleksi u Jugoslaviji*, Dissertationes 4, (Beograd-Noví Sad 1967) 44 (dalje: TASIĆ). — B. BRUKNER, B. JOVANOVIĆ, N. TASIĆ, *Praistorija Vojvodine*, Monumenta archaeologica 1, (Novi Sad 1974) 173—174 drže, da je lasinjska kultura (B. Jovanović čak operira izrazom »Lasinja III« ?!) supstrat vučedolskoj kulturi, za što danas nema dokaza (dalje: *Vojvodina*).

¹³ DIMITRIJEVIĆ 1961, 57; S. DIMITRIJEVIĆ, Zu einigen Fragen des Spätneolithikums und Frühneolithikums in Nordjugoslawien, *Actes du VIIIe Congrès Intern. des Sciences Préhist. et Protohistoriques I* (Beograd 1971) 149 (dalje: DIMITRIJEVIĆ 1971). — N. KALICZ, Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener-Kultur*, (Bratislava 1973) 161 (dalje: KALICZ 1973).

¹⁴ Vremenski slijed Baden-Kostolac-Vučedol potvrđen je na nekoliko lokaliteta: SCHMIDT, Textbild 3 (Gradac na Vučedolu — k tomu i DIMITRIJEVIĆ 1971, 148); S. DIMITRIJEVIĆ, *Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog muzeja — rezultati 1957—1965*, Acta musei Cibalensis 1, (Vinkovci 1966) 22—23 (dalje: DIMITRIJEVIĆ 1966), Streimovo kukurižište na Vučedolu, DIMITRIJEVIĆ 1971, Abb. 2 (Sarvaš — za kostolački materijal: TASIĆ, 22). — *Vojvodina*, T. II (Gomolava kod Hrtkova-
ca).

¹⁵ DIMITRIJEVIĆ 1961, bilj. 251; DIMITRIJEVIĆ 1971, 150.

¹⁶ *Vojvodina*, 153.

¹⁷ *Op. c.*, 155.

¹⁸ *Op. c.*, 155, 157.

¹⁹ *Op. c.*, 155.

²⁰ *Op. c.*, 160.

²¹ *Ibidem*.

²² KALICZ 1973, 162; KALICZ 1974, 95.

²³ KALICZ 1973, 161—162.

²⁴ KALICZ 1973, 162.

²⁵ KALICZ 1973, 159 kronološka tabla.

²⁶ KALICZ 1973, 159; KALICZ 1974, 95.

²⁷ DIMITRIJEVIĆ 1971, 149.

²⁸ *Op. c.*, 150.

²⁹ Naime, radi se o tome, da se u tim kulturama (vinčanska i sopotska) s pojavom metala ne mijenja mnogo stvari; očito je da one nastavljaju raniji razvoj: DIMITRIJEVIĆ 1968, 62—63, 72 (Sopot III).

³⁰ DIMITRIJEVIĆ 1961, 55—59.

³¹ S. DIMITRIJEVIĆ, Die Ljubljana-Kultur. Problem des Substrats, der Genese und der regionalen Typologie, *Archaeologia Jugoslavica* 8, (1967) 6—7 (dalje: DIMITRIJEVIĆ 1967).

³² F. LEBEN, Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener-Kultur*, (Bratislava 1973) 193 (dalje: LEBEN 1973).

³³ DIMITRIJEVIĆ 1961, 24.

³⁴ KALICZ 1973, Abb. 20, 21.

³⁵ LEBEN 1973, 187.

³⁶ DIMITRIJEVIĆ 1961, 24.

³⁷ A. BENAC I DRUGI, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo 1966) 72—73 (dalje: BENAC 1966).

³⁸ DIMITRIJEVIĆ 1961, 55—57. — LEBEN 1973, 192. — TASIĆ, 43—45.

³⁹ DIMITRIJEVIĆ 1961, 56.

⁴⁰ KALICZ 1973, 160.

⁴¹ BENAC 1966, 39—40, 45, 55—56 inače drži (*op. c.*, 77), da je lasinjska kultura došla preko Save kao konačno formirana kultura, što se ne će moći održati: na Visu kod Dervente lasinjski nalazi dolaze u sloju ispod razvijene kostolačke kulture, dakle su izrazito rani (TASIĆ, bilj. 189).

⁴² DIMITRIJEVIĆ 1968, 84—86.

⁴³ Usmeno saopćeno mišljenje S. Dimitrijevića.

⁴⁴ Z. MARKOVIĆ, Podgorač, Našice — tri lokaliteta sopotske kulture, *Arheološki pregled* 15, (1973) 175—176 (dalje: MARKOVIĆ 1973).

⁴⁵ Lokalitet pronašao B. Kranjčev 1975 god.; nalazi u njegovoj zbirci.

⁴⁶ MARKOVIĆ 1973, 173—175; iskapanje autora 1975 god.

⁴⁷ Gajnicu kod Razbojišta otkrio god. 1975 Mirko Guljaš iz Razbojišta, a vukojevački

pašnjak iste godine B. Kranjčev; prvi materijal se nalazi u ZMN, a drugi u privatnoj zbirci.

⁴⁸ DIMITRIJEVIĆ 1968, 27.

⁴⁹ Op. c., 28.

⁵⁰ MARKOVIĆ 1973, 176.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Statistika u MARKOVIĆ 1973, 175, dopunjena kasnijim podacima.

⁵³ Npr. MARKOVIĆ 1973, 174 (Ražište).

⁵⁵ DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 4/3, T. III, 11; u Samatovcima ima i kljunastih drški i plastičnih lanaca: R. DREKSLEB-BIŽIĆ, Samatovci — neolitsko naselje kod Osijeka, *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske* 12, (1956) sl. 32, 35, 57, 67, 68 itd.

⁵⁶ KALICZ 1973, 134, Abb. 4-6, Abb. 8/10, 11; KALICZ 1974, T. I, 12.

⁵⁷ DIMITRIJEVIĆ 1961, 22—59, T. V—XVIII: nigdje nisu spomenute ili objavljene.

⁵⁸ Op. c., 45, sl. 149, 150.

⁵⁹ Op. c., 45.

⁶⁰ DIMITRIJEVIĆ 1968, T. VII, 3, 7, sl. 15/3.

⁶¹ DIMITRIJEVIĆ 1961, 45; DIMITRIJEVIĆ 1968, T. VIII, 8, T. XVI, 9, T. XVIII, 11, 12.

⁶² DIMITRIJEVIĆ 1968, T. XX, 8.

⁶³ MARKOVIĆ 1973, 176.

⁶⁴ V. bilj. 55, k tomu i DIMITRIJEVIĆ 1968, T. XII, 5.

⁶⁵ BENAC 1966, 47, sl. 1, 3.

⁶⁶ DIMITRIJEVIĆ 1961, 44; DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 16/1, T. IX, 6, 8, T. XVI, 4, T. XVIII, 1, T. XXI-C, 9, 10, 12.

⁶⁷ DIMITRIJEVIĆ 1961, 51.

⁶⁸ KALICZ 1973, Abb. 4/1—5, Abb. 5/1—3 itd.

⁶⁹ DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 14/2, 5, 10; S. DIMITRIJEVIĆ, Das Neolithikum in Syrmien, Slawonien und Nordwestkroatien, *Archaeologia Jugoslavica* 10, (1969) T. VIII, 1, 3, 6—8 itd. (dalje: Dimitrijević 1969).

⁷⁰ DIMITRIJEVIĆ 1968, T. VIII, 2, 4, 6, T. XVI, 4, 5 itd.

⁷¹ DIMITRIJEVIĆ 1969, 58—59, T. XIV, 8, 9, T. XVI, 4, 5 itd.

⁷² DIMITRIJEVIĆ 1968, T. XV, 1, T. XVII, 3, 5.

⁷³ DIMITRIJEVIĆ 1961, sl. 45c, 75, 85, 92, 100 itd.

⁷⁴ DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 9/10, sl. 11/3, sl. 13/7, sl. 14/2, 10, sl. 17/4, T. IV, 1, 4, 13, T. VII, 11, T. VIII, 4, 6, T. XV, 1, T. XVI, 3, 5; DIMITRIJEVIĆ 1969, T. VIII, 1, 6, 8. — T. BRENGANT, *Ornamentika na neolitski keramiki v Jugoslaviji*, (Ljubljana 1968) pril. 4/9, 18, 44, 47 itd., pril. 5/30, 31.

⁷⁵ Sav materijal s Ražišta nalazi se u ZMN.

⁷⁶ DIMITRIJEVIĆ 1961, 46, 51—52.

⁷⁷ Op. c., 46.

⁷⁸ DIMITRIJEVIĆ 1966, kron. tab. 2 i kasniji radovi istog autora izuzev DIMITRIJEVIĆ 1967.

⁷⁹ Naročito DIMITRIJEVIĆ 1966, 1967, 1968, 1969, 1970.

⁸⁰ Usmena obavijest S. Dimitrijevića.

⁸¹ DIMITRIJEVIĆ 1971, 149.

⁸² TASIĆ, bilj. 189.

⁸³ DIMITRIJEVIĆ 1961, 31—32, sl. 131—135.

⁸⁴ Op. c., 25, sl. 45a—46c.

⁸⁵ KOROŠEC 1953, 43 ss.

⁸⁶ J. KOROŠEC, *Drulovka*, Zbornik fil. fakultete III/4, (Ljubljana 1960) 5 ss (dalje: KOROŠEC 1960).

⁸⁷ J. KOROŠEC, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962, *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 1, (1964) 25 ss (dalje: KOROŠEC 1964).

⁸⁸ KALICZ 1973, Abb. 3/2, Abb. 4.

⁸⁹ KOROŠEC 1960, T. 32/7, 10, T. 33/1; KOROŠEC 1964, T. 7/1, T. 15/4, T. 17/2, T. 18/3, 4. — BENAC 1962, T. III, 1—3.

⁹⁰ DIMITRIJEVIĆ 1961, 45 drži, da su ovi lonci porijeklom iz Zengövarkony-Lengyela i moravske-lendelske kulture; da je moguće porijeklo i iz sopotske kulture vidljivo je iz ove usporedbe: DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 15/8. — KOROŠEC 1960, T. 10/1, T. 11/1, T. 22/6. — SCHMIDT, *Textbild* 70/9.

⁹¹ DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 15/8 i donekle 15/7. — KOROŠEC 1953, T. II, 1, T. V, 1.

⁹² DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 15/8. — KOROŠEC 1964, T. 5/4, T. 14/9, T. 16/1, T. 17/6, T. 18/1 itd.

⁹³ KOROŠEC 1953, T. VII, 1, 3, T. IX, 1, 2, T. XIII, 5 itd.; KOROŠEC 1960, T. 18/1, 12, T. 19/6 itd.

⁹⁴ *Vojvodina*, 157, v. 66.

⁹⁵ Op. c., 159, T. XVI-A, 10, sl. 110. — SCHMIDT, *Textbild* 71/6, T. 24/1. — A. BENAC, Prilozi za proučavanje neolita u sjevernoj Bosni, *Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu* 19, (1964) T. II, 7 (dalje: BENAC 1964).

⁹⁶ KOROŠEC 1960, T. 33/9, T. 34/3, 5, 7.

⁹⁷ Op. c., T. 32/8.

⁹⁸ DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 15/3, T. XVI, 2, T. XVIII, 10.

⁹⁹ KOROŠEC 1960, T. 12/6.

¹⁰⁰ DIMITRIJEVIĆ 1968, sl. 17/8, T. XVIII, 11, 12.

¹⁰¹ KALICZ 1973, 159: vinčanski utjecaj ogleda se u kaneliranju gornjih dijelova zdjela i lonaca.

¹⁰² KOROŠEC 1960, T. 39/3, T. 40/12; KOROŠEC 1964, T. 4/6, T. 6/1, T. 14/2, 4, 6, 8, T. 20/1—5 itd.

¹⁰³ DIMITRIJEVIĆ 1961, 29—30, sl. 77—97.

¹⁰⁴ Op. c., 30—33, sl. 98—129.

¹⁰⁵ Op. c., 34, sl. 136—150.

¹⁰⁶ Op. c., 35. — J. KOROŠEC, Neo-eneolitski elementi na Ptujem gradu, *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 2, (1965) 5 ss.

- ¹⁰⁷ Z. HAREJ, Poročilo o površinskih najdbah na kolišču ob Partovskem kanalu I pri Igu, *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 3, (1974) 76 ss, T. I—VI (dalje: HAREJ).
- ¹⁰⁸ KALICZ 1973, Abb. 5.
- ¹⁰⁹ *Op. c.*, Abb. 6—8.
- ¹¹⁰ *Op. c.*, Abb. 19.
- ¹¹¹ DIMITRIJEVIĆ 1961, 57, sl. E; DIMITRIJEVIĆ 1971, 149.
- ¹¹² DIMITRIJEVIĆ 1961, sl. 77—129.
- ¹¹³ S. DIMITRIJEVIĆ, Prilog stupnjevanju badenske kulture u sjevernoj Jugoslaviji, *Arheološki radovi i rasprave* 2, (1962) 250. — SCHMIDT, Textbild 81/1, 2, T. 21/4. — K. VINSKI-GASPARIĆ, Iskapanje prehistorijskog naselja u Belom Manastiru, *Osječki zbornik* 5, (1956) T. XIV, 61. — *Vojvodina*, T. XVI-A, 6, sl. 111.
- ¹¹⁴ N. KALICZ, *Clay Gods*, (Budapest 1970) sl. 60, 63. — *Vojvodina*, sl. 84.
- ¹¹⁵ *Vojvodina*, v. 53.
- ¹¹⁶ *Op. c.*, v. 52.
- ¹¹⁷ SCHMIDT, T. 34/3, T. 35/1, T. 37/1. — DIMITRIJEVIĆ 1966, 24—25, T. 8/1.
- ¹¹⁸ F. LEBEN, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdrecu in Lubniški jami, *Acta carsologica* 3, (1963) T. 1/1, T. 20/7. — DIMITRIJEVIĆ 1967, 6—7.
- ¹¹⁹ KALICZ 1974, 84, T. XI, 2, 6.
- ¹²⁰ V. bilj. 118; k tomu SCHMIDT, Textbild 88/1, 2.
- ¹²¹ DIMITRIJEVIĆ 1961, sl. 79, 94, 101, 102, 119 itd.
- ¹²² *Op. c.*, sl. 96—97.
- ¹²³ *Op. c.*, sl. 100, 108, 110, 111 itd.
- ¹²⁴ HAREJ, T. III, 2, T. IV, 6, T. VI, 1.
- ^{124a} KALICZ 1973, Abb. 5/3, Abb. 6/1.
- ¹²⁵ DIMITRIJEVIĆ 1967, 7.
- ¹²⁶ DIMITRIJEVIĆ 1961, 52—53, sl. 79, 80, 86, 94—96.
- ¹²⁷ *Op. c.*, sl. 98, 108.
- ¹²⁸ KALICZ 1973, Abb. 7/8, 12.
- ¹²⁹ DIMITRIJEVIĆ 1961, 53, sl. 81, 87.
- ¹³⁰ *Op. c.*, sl. 99, 103, 106, 114, 118, 126.
- ¹³¹ *Op. c.*, sl. 147.
- ¹³² *Vojvodina*, sl. 85, 87, 88, T. XIII-D, 1, 5.
- ¹³³ DIMITRIJEVIĆ 1961, sl. 116, 119, 120 itd.
- ¹³⁴ KALICZ 1973, Abb. 6/10, Abb. 8/7.
- ¹³⁵ DIMITRIJEVIĆ 1966, 23—24.
- ¹³⁶ DIMITRIJEVIĆ 1968,
- ¹³⁷ N. TASIĆ, Neki problemi porekla i razvoja vučedolskog stila u Jugoslaviji, *Simpozij neolit i eneolit u Slavoniji*, (Vukovar 1969) lo ss.
- ¹³⁸ *Op. c.*, 109.
- ¹³⁹ BENAC 1964, T. III, 7—10, T. IV.
- ¹⁴⁰ B. ČOVIĆ, Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli, *Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu* 15—16, (1961) 103 ss: očito je, da se materijal u stratumu I miješa, tj. nije istovremen.
- ¹⁴¹ DIMITRIJEVIĆ 1971, 149 (točka 10).
- ¹⁴² R. DREKSLER-BIŽIĆ, *Zbornik za društvene nauke* 12, (1956) 34. — S. DIMITRIJEVIĆ, Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture, *Opuscula archaeologica* 1, (1956) 13, sl. 55, 56.
- ¹⁴³ S. DIMITRIJEVIĆ, *op. c.*, 13.
- ¹⁴⁴ DIMITRIJEVIĆ 1967, 6—7.
- ¹⁴⁵ H. DEKKER, *Djakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike* 1, (Djakovo 1959) 25, sl. 2.
- ¹⁴⁶ *Op. c.*, 21.
- ¹⁴⁷ S. DIMITRIJEVIĆ, *Opuscula archaeologica* 1, (1956) 12.
- ¹⁴⁸ DIMITRIJEVIĆ 1961, 57—58; DIMITRIJEVIĆ 1971, 149.
- ¹⁴⁹ DIMITRIJEVIĆ 1961, 56.
- ¹⁵⁰ *Vojvodina*, 178—179.
- ¹⁵¹ *Op. c.*, 127, 137.
- ¹⁵² N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Podgorač — Breške (Gaj), Našice — ranobrončanodobno naselje s licenskom i panonskom inkrustiranom keramikom, *Arheološki pregled* 15, (1973) 25 ss.
- ¹⁵³ DIMITRIJEVIĆ 1967, 17 (kron. tabla); DIMITRIJEVIĆ 1971, 151 (kron. tabla).
- ¹⁵⁴ DIMITRIJEVIĆ 1966, T. 12/5, 8, T. 13/2.
- ¹⁵⁵ *Op. c.*, T. 15/2, 4, 5.
- ¹⁵⁶ Lokalitete otkrio B. Kranjčev 1973. i 1974. godine; materijal u njegovoj zbirci.

LE PROBLÈME DE L'ÉNÉOLITHIQUE DANS LA RÉGION DE NAŠICE

(Contribution à la genèse et à la gradation de la culture de Lasinja)

Resumé

La région de Našice se trouve en Slavonie centrale (R.S. de Croatie). Au cours des dernières années on a trouvé quelques localités qui complètent l'image du développement des cultures préhistoriques de la Slavonie. De la culture de Lasinja font partie les localités de Koška—Cer et de Koška—Pjeskana II, ainsi que Feričanci—Vučjak, Jezero. Les autres localités énéolithiques se trouvent à Razbojište (Široko jutro), Kršinci (Lipovac), Seona (Staza za Bedemgrad), Donja Moćina (Škola) et Stara Jošava.

A Koška—Pjeskana II, l'auteur a effectué en novembre 1974 de moindres fouilles de protection. Il a découvert une caverne pour le séjour diurne (fosse A) et un foyer à ciel ouvert (Fig. 1—3). Au

foyer, la proportion des groupes céramiques particuliers est la suivante: la céramique grossière est représentée par 63 pièces, dont 7 sont ornées, soit 11,1%, la céramique de passage par 33 pièces, dont 6 ornées, soit 18,1% (biconiques: arrondies = 4 : 13, soit 1 : 3,2) et la céramique fine par 1 pièce (T. 8/3).

Dans la fosse A il y avait 212 pièces de céramique grossière. La proportion des biconiques et des arrondies est de 10 : 98, soit 1 : 9,8. 22 exemplaires sont ornées, soit environ 10% (T. 3/1, 5/7, 7/5, 5/3, 8/6, etc). La céramique de passage était représentée par 108 pièces, dont 11 biconiques et 49 arrondies, soit 1 : 4,4. 8 exemplaires étaient ornées, soit 7,4% (T. 3/2). La céramique fine: au total 21 pièces, 5 biconiques et 4 arrondies, soit 1,2 : 1 (plus de biconiques). 11 pièces ornées, soit 50,2% (T. 3/4, 7/1,3, 6/7).

Le texte indique des erreurs dans les thèses de B. Jovanović et de N. Kalicz sur le caractère énéolithique avancé de la culture de Baden. A la genèse de la culture de Lasinja coopèrent la culture néolithique de Sopot (comme substrat) et la culture énéolithique primitive de Baden. Dans certaines régions, le substrat de la culture de Lasinja ne peut pas être celle de Sopot ou une des cultures de Lengyel, mais plusieurs composantes.

Comparant la mesure des récipients biconiques et arrondis dans les localités de Sopot et de Lasinja, nous sommes parvenus à la conclusion que cette mesure (seulement pour l'inventaire céramique global) est restée presque la même. Un exemple expressif de continuité sont aussi les poignées en forme de bec (T. 4/5, 7/5, 8/2). Les pieds de vases, avec un renflement à la partie supérieure du pied, sont aussi le prolongement des pieds ventrus de Sopot (T. 6/3). Les renflements plastiques en forme de nez (T. 6/1) et la chaîne plastique (T. 5/7, 7/4,5) sont également repris de la culture de Sopot, tandis que la spirale plastique (T. 5/3) a été prise de la culture de Butmir. Ces indicateurs et d'autres montrent la forte influence de la base sopotique sur la formation de l'aspect final de la culture de Lasinja.

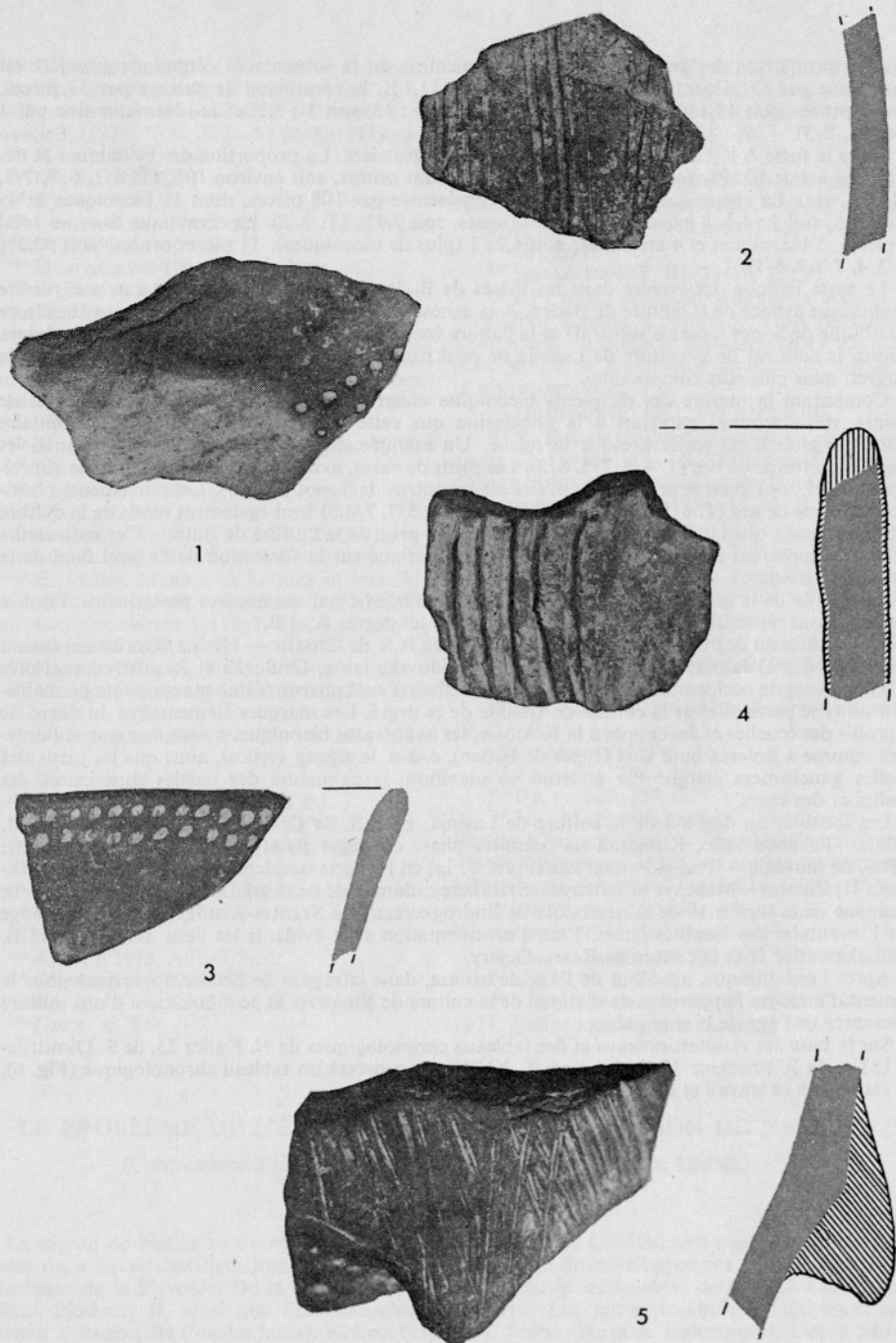
Le chemin de la gradation a été ouvert par S. Dimitrijević par ses oeuvres postérieures. Pour le moment, nous répartirions la culture de Lasinja dans les degrés A et B.

Les localités du degré A de la culture de Lasinja: en R.S. de Croatie — Hrsina «Gorica» et (avant la fin de ce degré) Jakšić; en R.S. de Slovénie — Ajdovska jama, Drulovka et Resnikov kanal près de Ig; en Hongrie occidentale — la localité de Keszthely-Fenékpuszta, Vamhaz représente probablement un type particulier de la culture de Lasinja de ce degré. Les marques élémentaires du degré A: les profils des écuellés et des coupes à la Kostolac, les hauts vases biconiques à rupture aigue et l'ornement comme à Boleraz ou à Uny (types de Baden), c.-à-d. le zigzag vertical, ainsi que les pieds des écuellés gauchement élargis. Par endroits se manifeste la cannelure des parties supérieures des écuellés et des vases.

Les localités du degré B de la culture de Lasinja: en R.S. de Croatie — Koška—Pjeskana II, Lasinja—Talinovo brdo, Kiringrad (la première phase du degré B) et Čakovec (près de Ogulin); en R.S. de Slovénie — Ptuj et Partski kanal près de Ig; en Hongrie occidentale — Keszthely—Fenékpuszta II, Zalavar—Mekenye et Letenye—Szentkeresztomb; de ce degré fait partie aussi la cruche lasinienne de la tombe 10 de la nécropole de Bodrogkeresztur à Szentcs-Kistőke. Bref: ici se range tout l'inventaire des localités citées. Pour l'ornementation sont évidents les liens avec Vučedol B, Bodrogkeresztur II et la culture de Retz—Gajary.

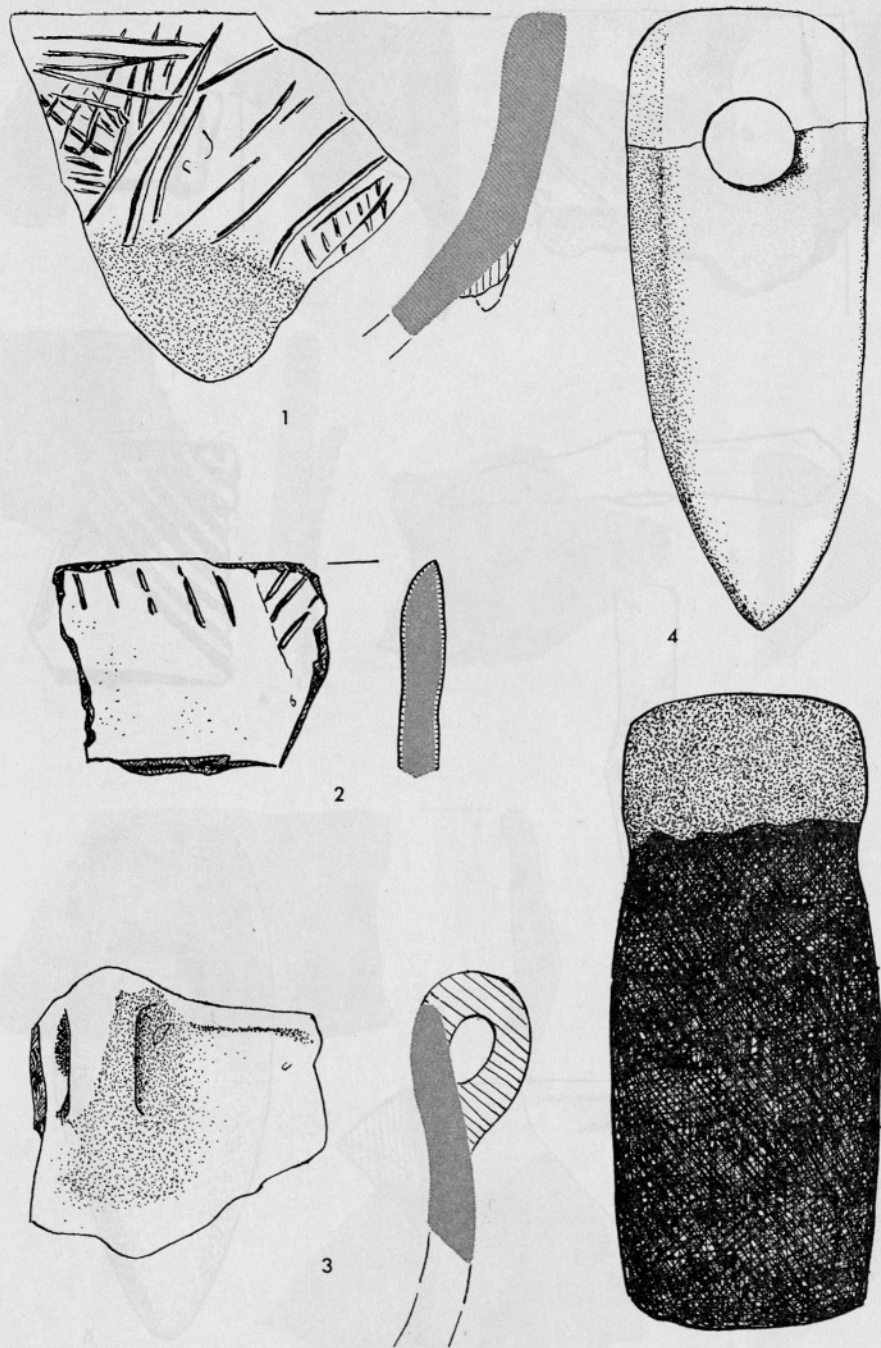
Après l'énéolithique, au début de l'âge de bronze, dans la région de Našice il convient pour le moment d'attendre l'apparition de matériel de la culture de Vinkovci et peut-être aussi d'une culture apparentée de l'âge de bronze précoce.

Sur la base des résultats obtenus et des tableaux chronologiques de N. Kalicz 25, de S. Dimitrijević 153 et de B. Bruckner 12 (Voivodine, T. XVIII), on a dressé un tableau chronologique (Fig. 6), qui est joint à ce travail et expliqué dans le texte.

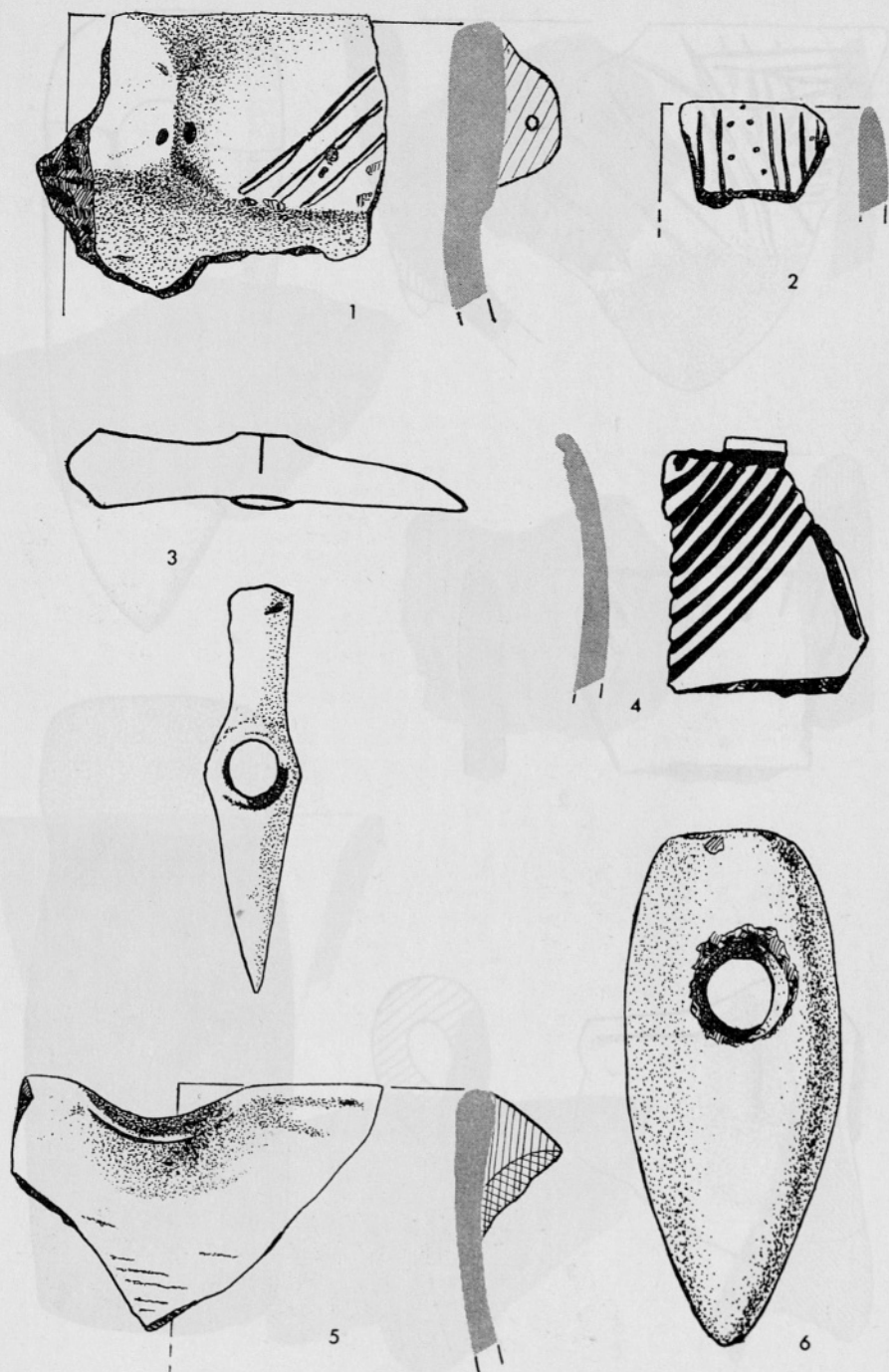
Tab. 1

Lasinjska kultura; 1, 2; — Culture de Lasinja; 1, 2: Feričanci-Vučjak, jezero; 3—5: Koška, pjeskana II (slučajni nalazi) — Feričanci-Vučjak, Jezero; 3—5: Koška, Pjeskana II (decouvertes fortuites).

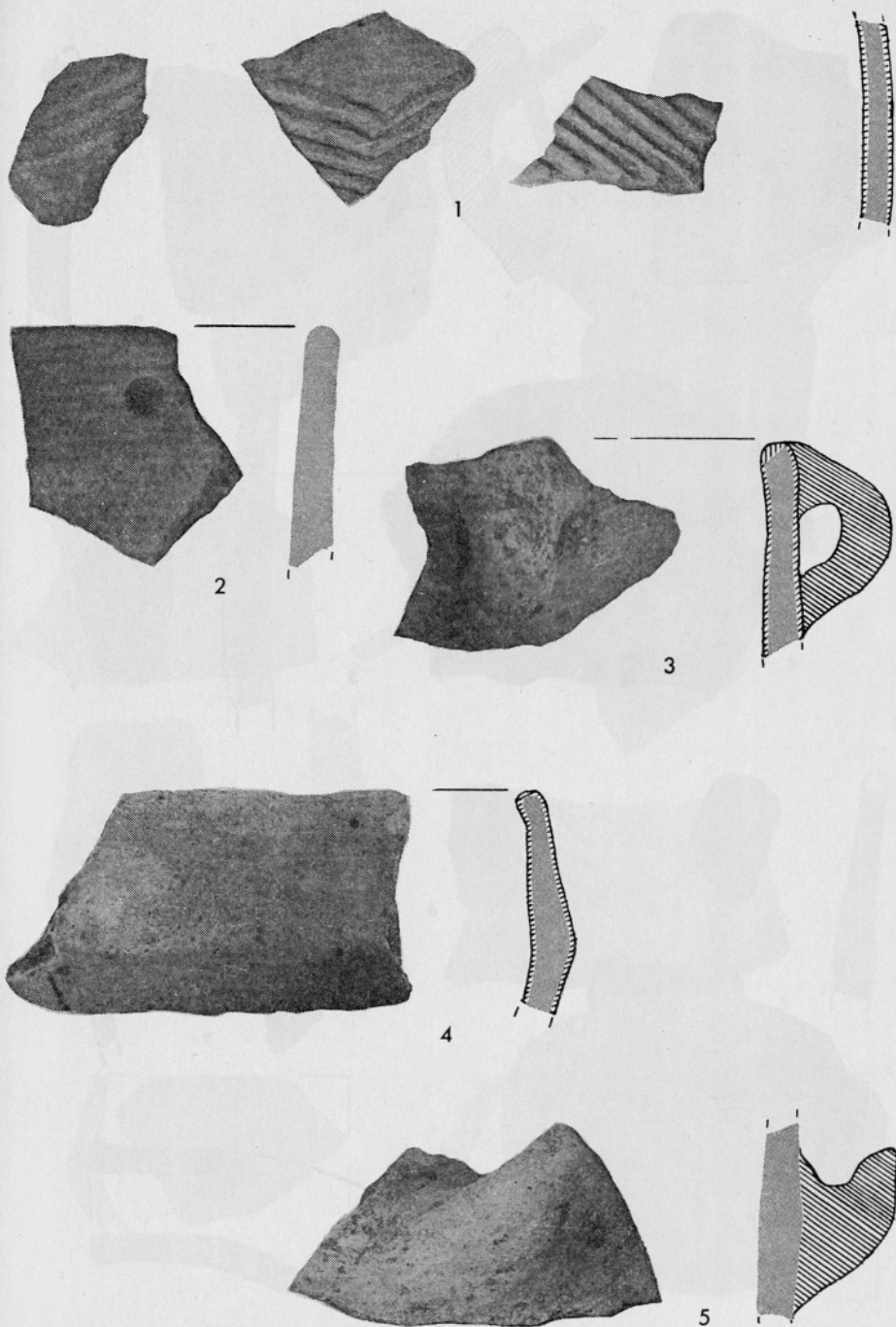
Tab. 2

1—3 Lasinjska kultura: Koška, pjeskana II (slučajni nalazi); 4: Donja Motičina, škola. — 1—3
Culture de Lasinja: Koška, Pjeskana II (decouvertes fortuites); 4: Donja Motičina, Škola.

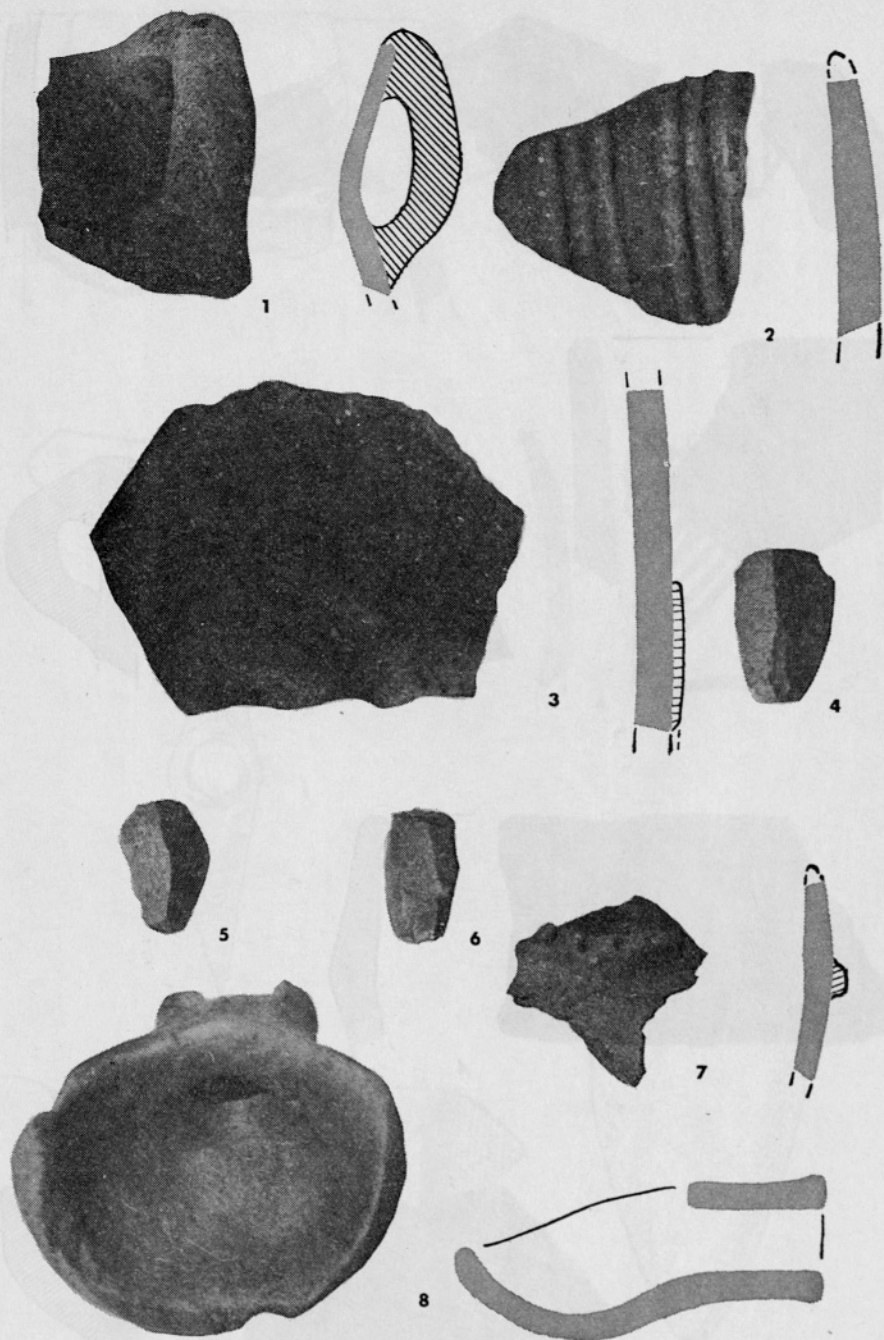
Tab. 3

1, 2, 4, 5 Lasinjska kultura: Koška, pjeskana II (jama A); 3: Kršinci, Lipovac; 4: Seona, staza za Bedemgrad. — 1, 2, 4, 5 Culture de Lasinja: Koška, Pjeskana II (fosse A); 3: Kršinci, Lipovac; 4: Seona, staza za Bedemgrad.

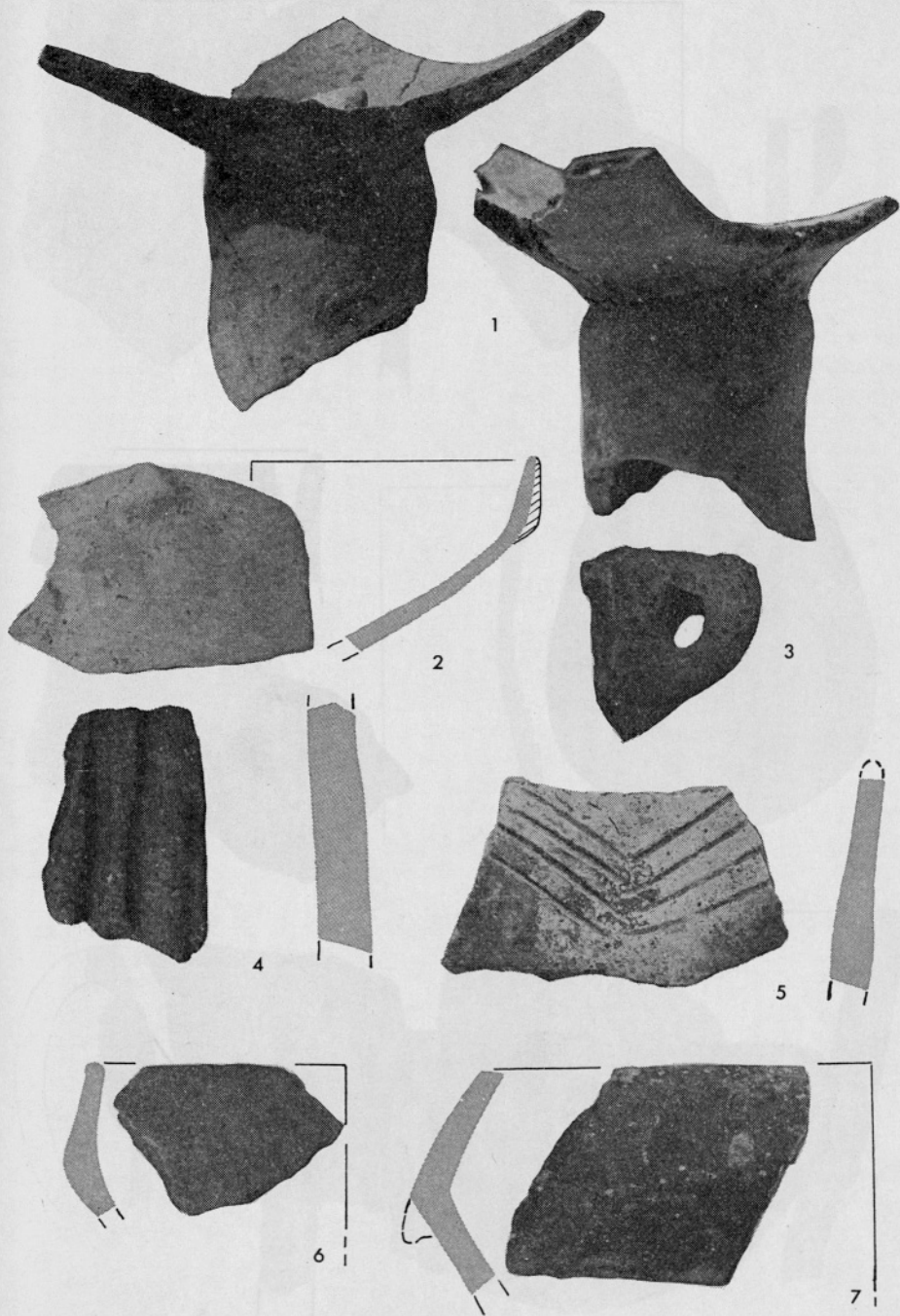
Tab. 4

Lasinjska kultura; 1—5: Koška, pjeskana II (jama A). — Culture de Lasinja; 1—5: Koška, Pjeskana II (fosse A).

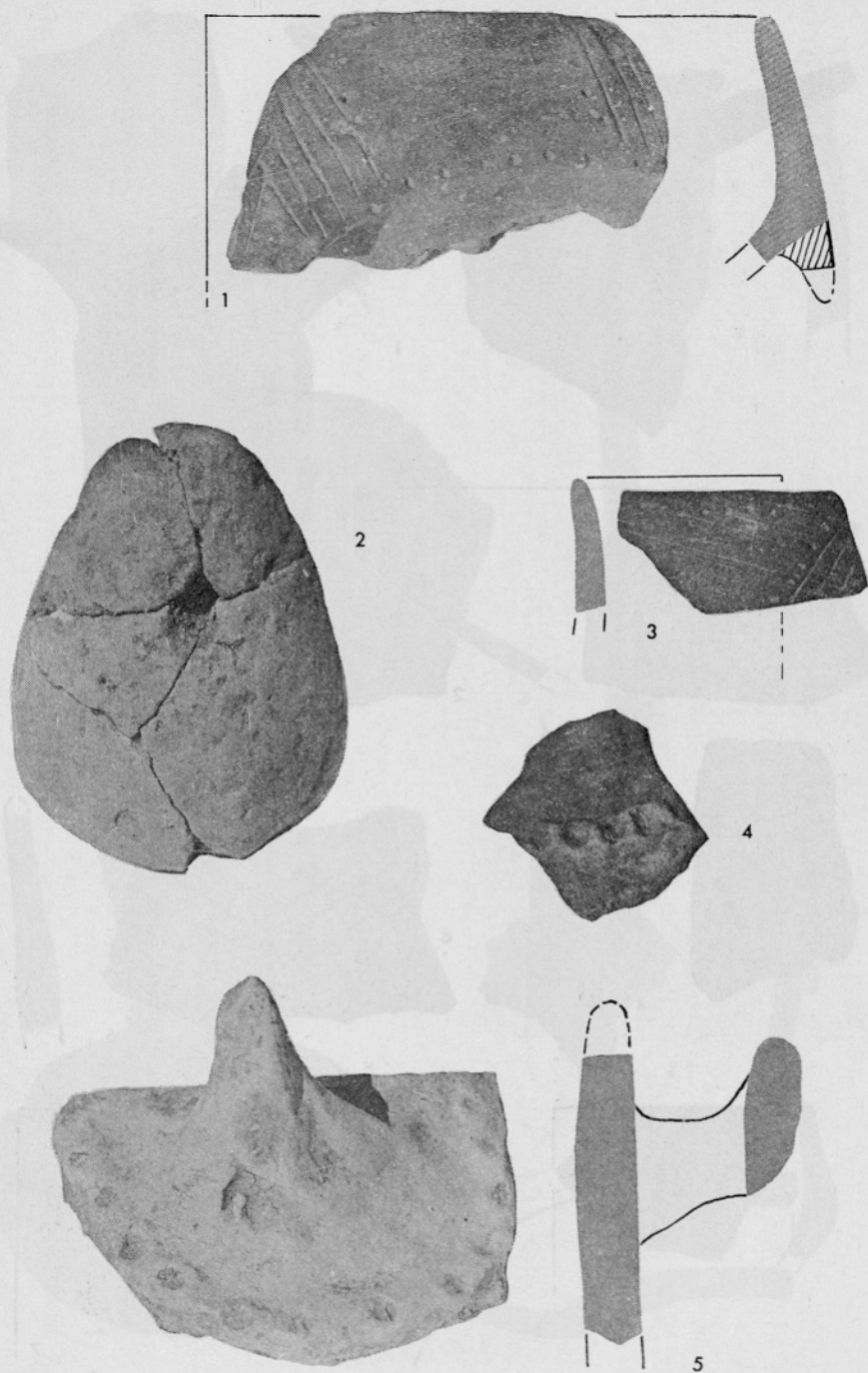
Tab. 5

Lasinjska kultura; 1—8: Koška, pjeskana II (jama A). — *Culture de Lasinja*; 1—8: *Koška, Pjeskana II (fosse A)*.

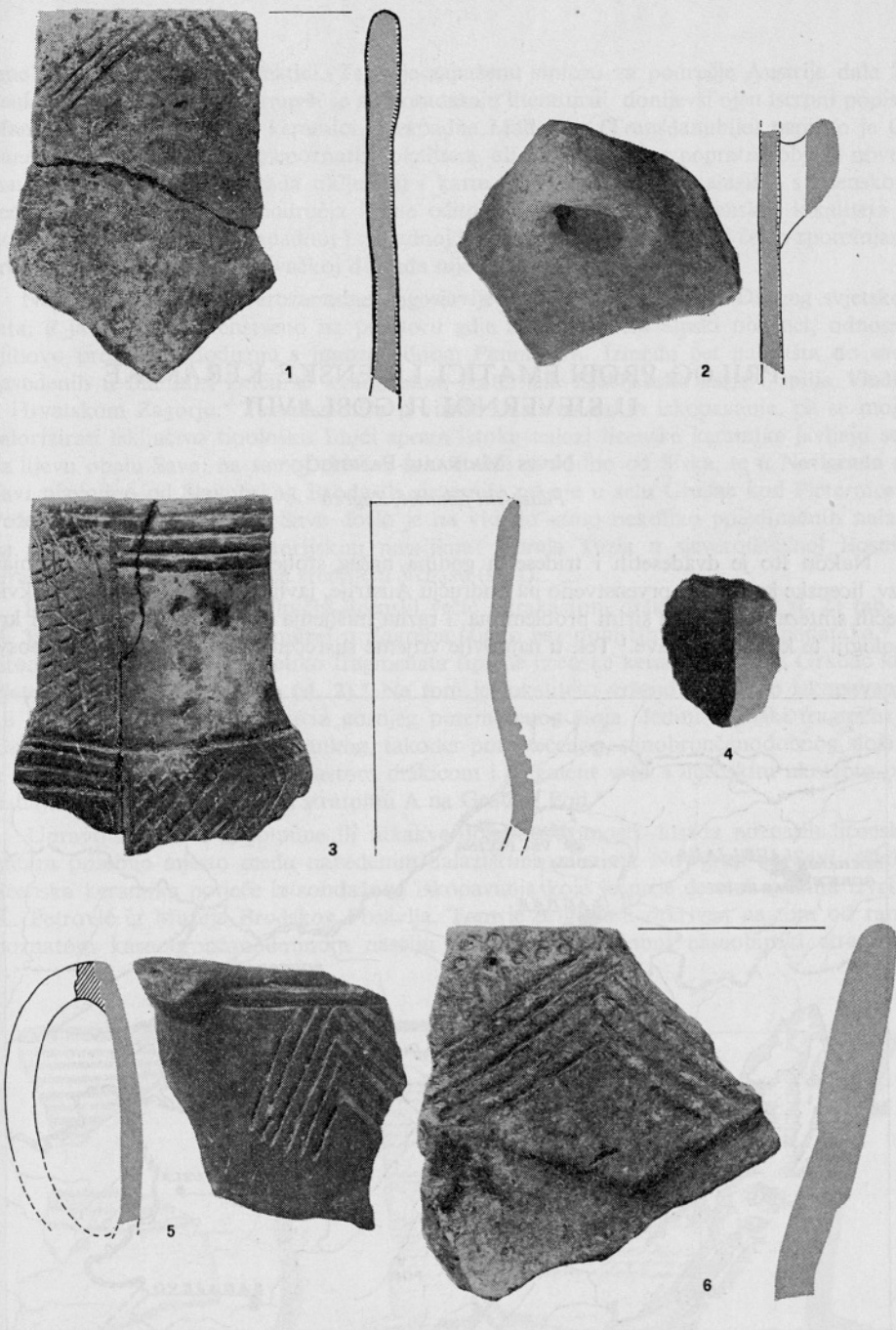
Tab. 6

Lasinjska kultura; Koška, pjeskana II (1—3 ognjište; 4—7 jama A). — Culture de Lasinja; Koška, Pjeskana II (1—3 foyer; 4—7 fosse A).

Tab. 7

Lasinjska kultura; 1—5: Koška, pjeskana II (jama A). — *Culture de Lasinja; 1—5: Koška, Pjeskana II (fosse A).*

Tab. 8

Lasinjska kultura; Koška, pjeskana II (1—3 ognjište; 4—6 jama A). — *Culture de Lasinja; Koška, Pjeskana II* (1—3 foyer; 4—6 fosse A).